

A MŰLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:
TOLNAI GÁBOR

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
SZALAI SÁNDORNÉ

MTA
KIK

188922

LAKÓ GYÖRGY

SZINNYEI JÓZSEF

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST 1986

**MTA
KIK**

0 00004 97620 2

651586

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 4283 8

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1986

Lakó György

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 12364 / 1986

TARTALOM

Az ifjúkor és a felkészülés	7
A magyar – finn kulturális kapcsolatok megalapozója	12
Az egyetemi katedrán	33
A magyar nyelv múltjának és rokoni kapcsolatainak kutatója	48
Nézetei a nyelvről és a nyelvtudomány- ról	89
A korabeli magyar nyelv bűvára és közművelődésünk munkása	119
A Magyar Tudományos Akadémia szol- gálatában és a közéletben	178
A tudós és az ember	189
Bibliográfia	202

AKADÉMIAI
LEVELTÁR

AZ IFJÚKOR
ÉS A FELKÉSZÜLÉS

A nyelvész Szinnyei Józsefnek a neve előtt némely lexikonunkban ott látjuk az „ifjabb” jelzőt. Ennek az a magyarázata, hogy a nyelvész Szinnyei apjának, „idősebb” Szinnyei Józsefnek a neve szintén jól ismert a magyar művelődéstörténetben, hiszen e név viselője szerzője volt a *Magyar Írók Élete és Munkái* című, ma is nélkülözhetetlen lexikonnak (1890–1914; új kiadásának megjelenése folyamatban van). A nyelvész Szinnyei 1857. május 26-án Pozsonyban született; édesanyja Gancsházi

Gancs Klementin volt. A gimnázium első két osztályát szülővárosában, a többi Budapesten végezte. Nyelvek tanulására az első ösztönzést a szülői házból kapta. A klasszikus nyelveket két esztendőig Szarvas Gábor vezetése alatt tanulta, s az ő tanácsára kezdett a finn nyelvvel is foglalkozni. A tudományos kutatás gyakorlatát már kora ifjúságában alkalmá volt megismerni. Első önálló munkája még egyetemi tanulmányainak megkezdése előtt, az Athenaeum című folyóiratban 1874-ben látott napvilágot. Pályája elején érdeklődése elsősorban az irodalomtörténet és a művelődéstörténet felé fordult. Irodalomtörténeti tanulmányai kö-

zül több is kiválik mind tárgya igényességével, mind terjedelmével. Ilyen például: *Irodalmunk története. 1711–1772.* (1876) és *A magyar irodalomtörténetírás ismertetése* (1877). Bibliográfiai munkát is végzett. Édesapja írja a *Magyar Írók Életének* előszavában (IV–V. l.): „... a kir. m. Természettudományi Társulat kiadásában jelent meg [1878-ban] a fiammal együtt szerkesztett pályamunkánk a Természettudományi és matematikai könyvészet...” Figyelme csak később irányult nagyobb mértékben a nyelvtudományra, de az irodalom iránti érdeklődés egész életén át végigkísérte. Bizonyosága ennek egyrészt az, hogy

a régi magyar irodalmi nyelv problémái egész életén át foglalkoztatták, másrészt pedig az a tény, hogy műfordításokat is tett közzé: lefordította a *Kanteletar* néhány énekét, a *Kalevala* egy kis részletét, sőt fordított szépirodalmi műveket a finnen kívül egyéb nyelvekből is.

Tanulmányait 1875-től 1878-ig a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán végezte. Itt Budenz József (1836—1892) hatása alá került. Mint ismeretes, a hazai finnugor nyelvtudománynak a szó szorosabb értelmében Budenz volt a megalapítója, s miután — 1868-ban — a budapesti egyetem magántanárává fogadta, majd pedig 1872-

ben ugyanide egyetemi tanárrá nevezték ki, ő gondoskodott e tudomány jövőjéről is új, fiatal kutatók nevelése útján. Budenz Szinnyei Józsefet is felkarolta; még egy nyári szünet alatt is gyakorolta vele a finn nyelvet, és első szóalakmagyarázatát is ő juttatta be Szarvas Gábor folyóiratába, a Magyar Nyelvőrbe. Középiskolai tanári és doktori oklevelet 1878-ban szerzett.

Az 1879. év döntő fordulatot hozott Szinnyei életébe. Budenz javaslatára az illetékes szervek állami ösztöndíjat adományoztak neki, s mint ösztöndíjas Finnországba utazott. Utazását persze nem szabad olyannak képzelnünk, amilyent ma honfitársaink közül százan és százan tesznek. Szinnyei utazásáról csak akkor tudunk magunknak helyes képet festeni, ha Vikár Béla visszaemlékezését idézzük: „Akkor még Finnország terra incognita volt. Nemcsak nálunk, másutt is. Egy utazás terve oda

úgy festett, mint egy előkelő fölfedező út pl. a Kongó vidékére. Ki tudja, milyen veszélyek várnak ott a vakmerő vállalkozóra! ... Aztán az ún. »hal-evő rokonokat« erre mifelénk görbe szemmel is nézték. Ha már rokont keresünk külföldön, ott van a hatalmas török-tatár népség. Hozzánk jobban illő atyafiság, mint az a csöpnyi finn-észt csoport” (Vikár Béla: *Szinnyei Józsefről*. Bp., 1944. 5.). Mindezen nehézségek ellenére Szinnyei József finnországi utazása nem egyszerű kis tanulmányút lett. Jelentősége nem kevesebb, mint ennyi: Szinnyei finnországi útjától számíthatjuk a magyar – finn kulturális kapcsolatok történetét. Eb-

ben persze nagy része van annak, hogy Szinnyei alapos ismeretek birtokában indult el északi rokaink országába, s minden előítélet, elfogultság nélkül közeledett a finn néphez — azzal a szándékkal, hogy annak nyelvét és kultúráját minél behatóbban megismerje.

„Tegnap érkezett ide dr. Szinnyei Magyarországról . . . Rendes, szerény és eszes fiatalembernek látszik, csak 22. évében van . . .” — így ad hírt Szinnyei Finnországba érkezéséről legjobb finn barátjainak egyike, Antti Jalava, feleségének írt levelében 1879. június végén. A megérkezést színes leírások követik Finnországról és történetéről, a finn népről általában, a

finn parasztokról, a finn—svéd nyelvi küzdelmekről, a helsinki életről: a Fővárosi Lapokban, a Budapesti Szemlében, a Honban, az Ország-Világban. 1882-ben pedig megjelenik az úti emlékek nagyszabású összefoglalása, Finnország sokoldalú leírása a finn néptaláló jellemzésével és a finn művelődés gondos ismertetésével, s ez: *Az ezer tó országa*. A fent említett kérdéseken kívül tárgyalja benne a finnek történetét, a finn államigazgatást, törvénykezést és közoktatást, tájékoztat az egyházi ügyekről és a tudós társaságokról, valamint az időszaki sajtóról. Megismertet bennünket a finnországi földműveléssel, állattenyésztéssel,

erdőgazdasággal, iparral, kereskedelemmel, továbbá a színművészettel, a képzőművészet kimagasló alkotásaival és a zenei élettel is. Az ismert finn nyelvtudós, Artturi Kannisto szavai szerint ez a legjobb és legteljesebb mű, amely Finnországról az ideig idegen nyelven megjelent. Ám mit tud ma már erről a hazai nagyközönség? Bizonnyos jelekből ítélve: némelyek semmit. 1976-ban egyik napilapunkban a vezércikk írója így nyilatkozik: „Együttműködésünk . . . nem merülhet ki abban, hogy . . . a tíz legszebb magyar szó közé sorolt *vér* finnül *veri*, a *hal* — *kala*, a *kéz* — *käsi*.” A cikkíró tehát úgy tudja, hogy a múltban a magyar —

finn kapcsolatok vonatkozásában nem történt más, mint hogy a magyar és a finn nyelvészek egyeztették egymással néhány, közös eredetű szavunkat. E hírlapi cikk ékesen szólóan igazolja azt a nézetet, hogy ún. haladó hagyományaink megbecsülése és megbecsültetése terén még sok a tennivalónk. Nem szabadna, hogy akadjon olyan hírlapíró és kutató, aki felelőtlenül tagadja vagy legalábbis agyonhallgatja tudósaink múltbeli eredményeit. Ha nem lennének olyan tollforgatóink, akik ezt teszik, akkor nem kellene ma néha Finnországba utaznunk azért, hogy megtudhassuk: mit tett a magyar — finn kulturális kapcsolatok meg-

teremtéséért és fejlesztéséért Szinyeyi József.

A korabeli finnek nyilatkozata szerint Szinyeyi kedvelt tagja lett a finn társadalomnak, s nagymértékben hozzájárult a magyar nép finnországi megismertetéséhez. Fogadta otthonában a kiváló államférfi, J. V. Snellman (1806–1881), találkozott Elias Lönnrottal (1802–1884), a *Kalevala* alkotójával, sokszor volt együtt a híres folkloristával, Julius Krohnnal (1835–1888), nem is szólva nyelvész kollégáiról, köztük a hazánkban is jól ismert E. N. Setäläről (1864–1935). Finnországi népszerűségét nagymértékben növelte finn nyelvtudása, melyre viszonylag rövid idő

alatt szert tett. Kortársa, Setälä, azt írja róla, hogy tökéletesen elsajátította a finn nyelvet – jobban, mint előtte bármelyik külföldi. Nagy dolog volt akkoriban Finnországban az, hogy egy külföldi tudott finnül. Hiszen még a finn anyanyelvű értelmiség is többnyire svédül beszélt nem is csak a közéletben, hanem családi körben is.

Kitűnő finn nyelvtudása képessé tette Szinyeyt arra, hogy adjon is vendéglátóinak, ne csak átvegyen tőlük ismereteket. Röviddel Finnországba érkezése után hozzáfogott barátjával, Antti Jalavával, egy magyar nyelvkönyv szerkesztéséhez. A könyv már 1880-ban meg

is jelent, s Jalava rögtön használatba vette a helsinki egyetemen, ahol ősszel elkezdte tanítani a magyar nyelvet.

Szoros kapcsolatot alakított ki Szinnyei a helsinki Finn Színházzal. Szigligeti Ede *A cigány* című darabját lefordította finnre, s 1880. május 4-én elő is adták. Ez a színmű később is szerepelt a színház műsorában, mégpedig *Mustalaiset*, azaz „Cigányok” címen. Mivel más magyar népszínmű előadása is napirenden volt, vállalta Szinnyei azt is, hogy a csárdást betanítsa a finn színészeknek és színésznőknek. A Finn Színházzal való szoros kapcsolatára utal az a tény is, hogy tagjai közül választott magának

feleséget Hilma Rosendahl személyében. Az első magyar–finn házasság persze nagy feltűnést keltett mind Finnországban, mind pedig Magyarországon. Vikár Béla így jellemzi Szinnyei finn feleségét: „Az asszony . . . mint hűséges segítőtárs, nyugodt biztosságával, a volt művésznőnél meglepő gondos rendszeretével, amelyhez szíves finn–magyar vendéglátó jókedv járult, nagyban segített megőrizni az igazán szív-szötte frigy zavartalan összhangját” (*Szinnyei Józsefről*. 13.). Maga Szinnyei is tudatában volt annak, hogy mit köszönhet finn élete párjának. Hetvenedik születésnapja alkalmából ugyanis így nyilatkozott fele-

ségéről az ünneplő közönség előtt:
„... ha sikerült a tudományunkat
néhány lépéssel előbbre vinnem,
abban nagy érdeme van valakinek,
aki megértette az én törekvéseimet,
fölfogta életem föladatát és immár
kevés híján egy félszázad óta gon-
dosan őrködik a fölött, hogy lehe-
tőleg háborítatlanul élhessek hi-
vatásomnak” (Magyar Nyelv 1927:
529).

Nagymértékben elősegítette a
magyar–finn kapcsolatok kiala-
kulását és erősödését Szinyei az-
által is, hogy ismertette, magyaráz-
ta és népszerűsítette a magyar–
finn nyelvrokonság tényét. Erre
egyebek közt az is okot adott neki,
hogy Vámbéry Árminnak (1832–

1913) a magyar–török nyelv-
rokonság mellett kardoskodó, de
egyben finnellenes nézetei az 1850-
es évek második felétől kezdve
Finnországban is ismertté váltak,
sőt feltűnést keltettek. Vámbéry
Ármin *A magyarok eredete* című
műve 1882-ben jelent meg, s Sziny-
yei már 1883-ban készen állt bí-
rálatával, mely még ugyanezen év-
ben finnül is megjelent: *Kuuluuko
Unkarin kieli suomalais-ugrilaiseen
kieliheimoon?* (A finnugor nyelv
családba tartozik-e a magyar
nyelv?). Kristálytisza logikával és
éles tollal mutat rá benne Vámbéry
állításainak tarthatatlanságára. U-
gyancsak 1883-ban kiadásra került
Szinyyeinek a *Suomen kielen hei-*

molaiset (A finn nyelv rokonai) című könyvecskéje is. Setälä úgy mutatta be mint az első olyan művet, amelyből a finn nagyközönség a finn nyelv rokonairól és rokonságának kérdéseiről könnyen érthető formában tájékozódhatik.

Szinnyei természetesen nemcsak első finnországi utazása idején munkálkodott a magyar–finn kapcsolatok érdekében, hanem — azt mondhatjuk — egész életén át elevenen ható tényezője maradt e kapcsolatoknak. Hazatérve Finnországból idehaza folytatta Finnország megismertetésére irányuló munkásságát. Sokoldalúságát bizonyítják olyan kisebb közleményei, mint *A finn honvédség* (1883)

és *A nőnevelés Finnországban* (1884). Tudománytörténeti szempontból jelentős műve *A finn irodalom története* (1885), melyben elsőnek tártá az irodalmi érdeklődésű magyar szakkörök elé a finn népköltészet és nemzeti irodalom értékeit. E művével még a finn irodalomtörténetírást is megelőzte, mert írását már befejezte akkor, amikor az első olyan finn irodalomtörténeti tankönyv megjelent, amely az egész finn irodalomról áttekintést adott.

Azon művei között, amelyekkel a finn nyelv és művelődés megismerését kívánta hazánkban előmozdítani, a legfontosabbak egyike 1884-ben kiadott nagy

Finn – magyar szótár. Készítését Budenz buzdítására iktatta tervei közé. 1880-tól három esztendeig szakadatlanul dolgozott rajta. Célja az volt, hogy olyan szótárt adjon a finn nyelv iránt érdeklődők kezébe, mellyel olvashatják a finn népköltészet termékeit, továbbá az újabb szépirodalmat, a történelem és a nyelvtudomány körébe tartozó műveket meg a hírlapokat. A kiváló finn nyelvtudással és Szinnyei-féle alaposággal készült szótár a maga idejében teljesen megfelelt a kitűzött célnak, s felbecsülhetetlen értéket jelentett a finn nyelv és irodalom hazai tanulmányozása szempontjából. Jó néhány évtizeddel megjelenése után bizonyos mér-

tékig természetesen elavult, ám új, korszerűbb szótárral való pótlására csak nyolc évtizeddel később került sor, s a finn népköltészet termékeinek olvasásához ma is nélkülözhetetlen segédeszközüll szolgál.

Sokat tett Szinnyei a magyar nyelv ismeretének finnországi terjesztése érdekében is. E vonatkozásban elsőnek Antti Jalavával együtt írt tankönyve (1880) kíván említést, amelyben nyelvkönyvek módjára nyelvgyakorlatokhoz kapcsolódva ismerteti a magyar leíró nyelvtan fontosabb tényeit. Írt a finnek számára önálló magyar nyelvtant is (1912); erről bővebben e könyvecske A korabeli magyar nyelv bűvára . . . című fejezetében

szólok. Ez a nyelvtan évtizedeken át alapja volt a finn egyetemeken folyó magyar nyelvoktatásnak. A Finn Irodalmi Társaság 1933-ban új kiadásban jelentette meg, s az oktató munkában még az 1950-es években is használták. De volt Szinnyeinek a finn egyetemekkel más jellegű kapcsolata is. A helsinki egyetem két, a turkui pedig egy alkalommal felkérte arra, hogy nyelvészeti tanszékek betöltésével kapcsolatosan fejtse ki véleményét a pályázók tudományos munkásságának értékéről, s tegyen annak alapján javaslatot a kinevezendő tanár személyére.

A magyar–finn tudományos kapcsolatok szempontjából lényeg-

ges tény az is, hogy a hazai nyelvtudományi folyóiratokban legtöbbször Szinnyi ismertette és értékelt a finn nyelvészek fontosabb alkotásait, s összefoglalóan is méltatta munkásságukat. Tisztában volt azzal, hogy a magyar–finn tudományos kapcsolatok fejlesztése a magyar nyelvtudomány elsőrendű érdeke. Kivüláglék ez 1914-ben elhangzott szavaiból: „Az utóbbi két évtized történetének egyik öröndetes mozzanata az volt, hogy kiléptünk korábbi zárkózottságunkból, elszigeteltségünkől ... Idő folytán mind több és több magyar nyelvész tanult meg finnül, és jóformán minden külföldi finnugor nyelvész

magyarul. Sokkal gyakoribb lett a személyes és a levélbeli érintkezés. Nemcsak a mi figyelmünk terjedt ki a külföldiek egész tudományos munkásságára, hanem ők is tudomásul vettek mindent, a mi nálunk megjelent. Dolgozatainkban sűrűn vannak hivatkozások egymás munkásságára; tanulunk egymástól és vitatkozunk. Ők ír-
nak a mi folyóiratainkba magyarul és németül, mi az ő kiadványaikba németül és finnül” (Magyar Nyelv 1914: 521–2).

A hamarosan kitört világháború jó időre visszavetette fejlődésükben a magyar–finn kapcsolatokat, ám Szinnyei természetesen megőrizte a finnek iránti baráti érzel-

meit. Budapesti otthona mindig nyitva állott a Magyarországra látogató finn tudósok előtt, s munkájukhoz ők mindenkor megkapták a házigazdától a szíves fogadtatáson kívül azt a támogatást, amelyet tőle reméltek. Természetes, hogy érdemeit a finn tudományosság is messzemenően értékelte: Szinnyei neve ott szerepelt a finn nyelv- és irodalomtudományi társaságok külföldi tagjainak sorában, s a finn köztársaság elnökétől megkapta azt a legmagasabb kitüntetést, amelyet tudós kiérdemelhetett. Joggal írta róla nyolcvanadik születésnapja lakalmából a nagy nevű finn nyelvtudós, Artturi Kannisto: „A két távoli rokon nép

művelődési kapcsolatainak fejlődését magyar részről bizonyosan több igazi pozitívummal mozgdtotta elő, mint bárki más.”

AZ EGYETEMI KATEDRÁN

Finnországból hazatérve Szinnyei 1881-ben a Magyar Nemzeti Múzeumban kapott tisztviseelői állást, 1883-ban pedig a budapesti egyetem a finn nyelv és irodalom magántanárává fogadta, s ebben a minőségben a finn nyelv és irodalom oktatására kapott jogot. 1886-ban a magyar nyelvtudomány és irodalomtörténet nyilvános rendkívüli, 1888-ban pedig nyilvános rendes tanára lett a kolozsvári egyetemen. 1891-ben jogosítást kapott a finnugor összehasonlító nyelvészet tanítására is. Az 1890—

91. tanévben dékánja volt a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának, s e minőségében tartotta meg „A nyelvtudományról és néhány más tudományhoz való viszonyáról” című, több tekintetben modern felfogást tükröző, de már rég elfelejtett előadását. Az erdélyi tudományos életben az egyetemen kívül is részt vett: 1891-től 1893-ig titkára volt az Erdélyi Múzeum-Egyetel Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának, s rendes tagja volt az Erdélyi Irodalmi Társaságnak. 1893-ban a budapesti tudományegyetemre nevezték ki az urál-altaji összehason-

lító nyelvészet nyilvános rendes tanárának. Vezető tanára volt a kolozsvári, majd a budapesti középiskolai tanárképző intézetnek és tagja a középiskolai tanárvizsgálóbizottságnak. 1909–10-ben mint dékán vezette a filozófiai kart. Egyetemi működése csak 1919-ben szünetelt néhány hónapig, amikor a kar több tanárának, köztük Szinnyei-nek a működését nem tartották kívánatosnak. 1920-ban a budapesti Állami Középiskolai Tanárvizsgálóbizottság elnökévé és az Országos Köznevelési Tanács tagjává nevezték ki. 1923–24-ben az egyetem rektoraként működött. Hetvenedik életévének betöltése után, 1928-ban vonult nyugállományba.

Mint egyetemi tanár elsőrendű kötelességének tartotta Szinnyei a tudományszakja tanításához és továbbműveléséhez nélkülözhetetlen tankönyvekről való gondoskodást. Arra már nem volt szükség, hogy egészen új finn nyelvtant írjon. Hiszen elődje, Budenz József, már 1873-ban kiadta *Rövid Finn Nyelvtanát*, s ezt szótárral megmondattani résszel bővítve 1880-ban második kiadásban is megjelentette. Szinnyei azonban nagyobb vállalkozásba fogott: *Ugor* [később: „Finnugor”] *kézikönyvek* címen egész sorozatát indította el azon tankönyveknek, amelyek bevezetésül kívántak szolgálni az ugor (=finnugor) nyelvek tanul-

mányozásához. E sorozatot Szinnyei 1894-ben Budenz finn nyelvtanának az átdolgozott változatával nyitotta meg, mely a finn nyelvtani tudnivalókat korszerűbb formában tartalmazta, mint Budenz nyelvtana. Szinnyei e könyve összesen kilenc kiadásban (az utolsó 1926-ban) jelent meg, tehát több mint három évtizedig szolgált nálunk az egyetemi finn nyelvoktatás alapjául. A finn nyelvtant már a következő évben követte a *Finn Olvasókönyv. Mondattani példatárral*. A példatár a nyelvtani jelenségek szemléltetéséhez és fokozatosan történő begyakoroltatásához szolgált anyagot. A voltaképpeni olvasmányi rész Z.

Topelius (1781–1831), Suonio (= Julius Krohn, 1835–1888), A. Kivi (1834–1872) és J. Aho (1861–1921) tollából közöl rövid történeteket. Gondja volt Szinyeinek arra is, hogy hallgatósága más irodalmi műfajok szókinccével és stílusával is ismerkedhessék, s ezért népmesék, közmondások, népdalok is helyet kaptak könyvében, a *Kalevalát* pedig az Ainóról szóló, negyedik runo képviseli. A tudományos próza nyelvének bemutatására E. N. Setälének a nyelvhelyesség kérdéseiről írt tanulmányrészlete szolgált. Szinnyei *Finn Olvasókönyve* hat kiadást ért meg; az utolsó 1922-ben hagyta el a sajtót. Használhatóságát növel-

te, hogy 1905-ben finn–magyar szójegyzéket készített hozzá a szerző, amely később még két további kiadást ért meg (az utolsó kiadás kevéssel a szerző nyugalomba vonulása előtt, 1926-ban jelent meg).

Annak a finn nyelvoktatásnak, amelyben hallgatói Szinnyei József előadásain részesültek, nem a finn nyelv gyakorlati elsajátíttatása volt a célja. A finn nyelv oktatása mögött az a meggondolás húzóódott meg, hogy a magyar nyelv rokoni kapcsolatainak bemutatása eredményesen csak az esetben folyhatik, ha e tantárgy oktatója munkája során hallgatói részéről a rokon finn nyelv valamelyes ismeretére

támaszkodhatik. Hogy a jövőendő magyar szakos tanárok a finn nyelvet kötelező tantárgyként tanulják, azt már Budenznek sikerült elérnie. A finn nyelv oktatását Szinyeyi Budenz nyomán haladva folytatta. Noha a finn nyelv tanulását nem tudta oly népszerű feladattá avatni, mint utóda, Zsirai Miklós, kétségtelen, hogy finn és általános finnugrisztikai tanulmányaik kapcsán hallgatói fogalmat alkothattak maguknak a magyar nyelv finnugor rokonságának mi-
benlétéről. Ez pedig nélkülözhetetlen eleme minden magyar szakos tanár általános műveltségének, s egyben eszköz arra, hogy a magyar nyelv rokoni kapcsolatairól a tanár

a tanuló ifjúságnak tudományos értékű tájékoztatást tudjon adni.

A finnugor összehasonlító nyelvészet oktatásához segédeszközüül Szinyeyi saját, *Magyar Nyelvhasonlítás* című könyvét használta. Ennek első kiadása 1896-ban, hetedik s egyben utolsó kiadása 1927-ben jelent meg (bővebben róla a következő fejezetben). Szinyeyi e könyve a szó szorosabb értelmében nem tankönyv, azaz nem olyan könyv, amelyet tanulmányaikhoz a tanárjelöltek külső segítség nélkül eredményesen forgathattak volna. Műve későbbi kiadásainak címlapjáról kiderül, hogy könyvét Szinyeyi voltaképp saját maga számára írta „előadásai alapjául”, s azt

hallgatói csak az előadásokon hallottak kiegészítésére, ellenőrzésére, esetleges félrehallások javítása céljából segédkönyvként használhatták. Ez a körülmény kétségtelenül nagymértékben megnehezítette azon hallgatók dolgát, akik Szinnyei előadásaira vagy egyáltalában nem jártak el, vagy pedig azokon csak rendszertelenül jelentek meg. Az ilyen hallgatók a *Magyar Nyelv-hasonlítás*on nem tudtak eligazodni, s épp ezért a finnugor nyelvészet Szinnyei idejében elég széles körben népszerűtlen volt. Azok azonban, akik kötelességeiket nem mulasztották el és az előadásokra rendszeresen eljártak, Szinnyei óráin a finnugor összehasonlító nyelv-

szet eredményeiről a kor színvonalán álló, részletes képet kaphattak, a komoly érdeklődők pedig szilárd alapon állva foghattak az összehasonlító nyelvészet tudományos műveléséhez.

A szaktudománya iránti hangulatkeltés képessége nem tartozott Szinnyei adottságai közé, minthogy azonban tanárunk mindenkor rövid mondatokban, szabatosan és világosan beszélt, szavai a figyelmes és szorgalmas hallgatóban visszhangra találtak. Hogy az ilyen hallgató nem csupán a korabeli finnugrisztika eredményeiről kapott tájékoztatást, hanem érdeklődés ébredt benne a finnugrisztika megoldatlan kérdései iránt is, azt

bizonyítja az a tény, hogy Szinnyei budapesti egyetemi tanársága idején tizennyolcan választottak doktori értekezésük tárgyul finnugor nyelvészeti témát. Szinnyei egyetemi működése idején szerezték meg a bölcsészdoktori címet olyan későbbi neves kutatók, mint amilyen Gombocz Zoltán, Beke Ödön, Fuchs [Fokos] Dávid és Sebestyén Irén volt. Az utóbbi egy-két évtizedben szokássá vált kevesellni azoknak a számát, akik Szinnyei hatására jegyezték el magukat a finnugor nyelvtudománnyal. Ezek a bírálók figyelmen kívül hagyják, hogy Szinnyei egyetemi működésének utolsó tizennégy éve az első világháború idejére meg az azt

követő általános nyomorúság időszakára esett, s ez a tizennyolc év végképp nem volt alkalmas arra, hogy egy szaktudós fiatalok köréből tanítványokat toborozzon magának, illetőleg hogy az életben való boldogulásukról gondoskodni tudjon. Nem veszik észre e bírálók azt a keresztet sem, amely a Nyelvtudományi Közlemények 45. kötetének 478. lapján az egyik legkiválóbb Szinnyei-tanítványnak, a háború áldozataként 36 éves korában elhunyt Kara Ferencnek a neve előtt áll, s nem számolnak azzal sem, hogy néhány további Szinnyei-tanítvány neve esetleg ugyanazon okból nem szerepel (többé) nyelvtudományi folyóirataink

lapjain, mint Kara Ferencé. S kinek jut ma már eszébe olyan „kicsiség”, hogy a tudomány iránt lelkesedő fiatalok 1945 előtt nem kerülhettek kutatóintézetekbe, hanem csak középiskolai tanárként kereshették meg kenyerüket, e pályán pedig az 1930-as évek második felétől kezdve nem biztatás, hanem büntetés várt rájuk, ha tudományos munka végzésére esetleg próbát merészeltek tenni? Annyi mindenesetre tény: e könyvecske írója csak arról tanúskodhatik, hogy Szinnyei Józsefnek nem volt közömbös tanítványainak a sorsa, s ha tehetett, megadta nekik a tőle elvárható segítséget. Ha erre ritkán volt módja, azért nem őt kell hi-

báztatni, hanem azokat a társadalmi viszonyokat, amelyek keretében a magyar fiatalság nagy része az első világháború után tengette életét.

Szinnyei maga következőképp látta feladatát az egyetemi katedrán: „a fölsőbb oktatással foglalkozó tanár minden erejéből azon van, hogy hallgatóságát mai színvonalára emelje azon tudománynak, a melynek egy részét tovább terjeszteni hivatva van” (Nyelvtudományi Közlemények 1905: 427). E feladatnak Szinnyei mint egyetemi tanár mindenkor eleget tett.

A MAGYAR NYELV MŰLTJÁNAK
ÉS ROKONI KAPCSOLATAINAK
KUTATÓJA

Szinnyei, mint láttuk, a magyar irodalom történetének kutatójaként kezdte tudományos pályáját, s okunk van feltenni, hogy érdeklődése a magyar nyelv múltja iránt a régi magyar irodalom tanulmányozása során ébredt fel benne. E mellett szól az is, hogy már 1885-ben megírta Révai Miklós és Versegly Ferenc életrajzát. Alakmagyarázatok és szófejtések után első nagyobb fejtegető jellegű dolgozata akadémiai levelező tagi székfoglalója volt, melyben a magyar birtokos személyragozás alak-

változatainak adja mind történeti, mind pedig nyelvlélektani szempontból mintaszerű magyarázatát (Magyar Nyelvőr 1888.). Hogy a régi magyar nyelvvel kapcsolatban elsősorban milyen probléma foglalkoztatta, arra egyik nevezetes értekezése már címében is utal: *Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?* (Magyar Nyelvőr 1895.). Ez a kérdés már korábban felkeltette nyelvészeink figyelmét. Sinnyei természetesen úgy tudott választ adni rá, hogy behatóan tanulmányozta kódexeket és egyéb nyelvmemlékeinket, aminek sok cikkében sok-sok tanújelét adta. Fenti című értekezése eredményeit *Középkori nyelvmemlé-*

keink olvasása (Nyelvtudományi Közlemények 1897.) és *A magyar magánhangzók történetéhez* (uo. 1913–14) című dolgozataiban később maga Szinnyi több ponton módosította, s velük szemben például Lazicius Gyula és Bárczi Géza részéről is elhangzott nem egy ellenvetés. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, amelyet Gombocz Zoltán így fogalmazott meg: vele „indul meg az Árpád-kori magyar hangtörténet tudományos búvárlata” (*Klebsberg-émlékkönyv* Bp., 1925. 155.).

Egy további kérdéscsoport, amely kutatásokra ösztönözte Szinnyeit, a magyar nyelv ragjainak, jeleinek és képzőinek eredete volt.

Nyelvünk számos ilyen elemének fejlődéstörténetét rajzolta meg, s ennek kapcsán jutott el eredetük titkának megfejtéséig. Ilyen jellegű kutatási eredményeinek jó részét összefoglalta *A Halotti Beszéd hang- és alaktana* (1926) című kis monográfiájában. Természetesen kiterjedt Szinnyi figyelme sok szavunk eredetének kérdésére is. Szómagyarázatai közül jó néhány elhomályosult összetételeink némelyikének a keletkezését világítja meg (*arc, ezüst, jonh, nyolc, orca, tavaly* stb.).

Noha e könyvecske más fejezetében is tárgyalható lenne, itt emlékeztünk meg *A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége*

című művéről (1908, ill. 1910) arra való tekintettel, hogy ez nagymértékben a nyelvtudomány eredményein alapul. A finnugor kori gyökerektől kezdve a honfoglalásig terjed az az időszak, amely fejtegetéseinek tárgya. Megvilágítja a magyar nyelv és a magyar nép eredetét, s bemutatja a magyarság ősi műveltségét. Megismertet bennünket a magyarság ősi foglalkozásával, hadviselésének jellegzeteségeivel, lakáskultúrájával, házi eszközeivel és szerszámaival, családi életével. Szól a magyarság állami berendezkedéséről és vallásáról is. Szinnyei e munkájának a jelentőségét csak az láthatja világosan, aki tudja, hogy századunk ele-

jén a magyar nagyközönség túlnyomó része még jóformán teljesen tájékozatlan volt azokról a kérdésekről, amelyeket könyvében a szerző taglal, viszont széles körben el voltak terjedve különféle elavult és tudománytalan nézetek. Noha Szinnyei könyve elsősorban a művelt nagyközönségnek szól, tudományos teljesítményként is értékelnünk kell, mert tudományos kutatási eredmények ismeretében keletkezett, tudományos alaposággal és sok eredetiséggel van megírva. Alapul szolgált egyben a későbbi, hasonló jellegű, összefoglaló műveknek. Szinnyei könyvecskéje *Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur* címen

1920-ban (második kiadásban 1923-ban) németül is megjelent. Hogy egy ilyen, idegen nyelven megírt műre mennyire szükség volt, annak jellemzésére csak egy tényt említek meg: egyik, közműveltségének magas fokáról általánosan ismert európai ország fővárosában még 1948-ban is találkoztam olyan iskolázott tisztviselővel, aki úgy tudta, hogy a magyarok németül beszélnek.

Szinnyei nemcsak kutatta a régi magyar nyelvet, hanem programot is adott jövőbeli kutatásához. Rámutat, hogy 1926 előtti nyelvemléktanulmányaink csak tallóztatnak, böngészgettek a maguk területén; szükség van tehát alaposabb,

nagyobb nyelvtörténeti tájékozottsággal megírt, teljességre törekvő nyelvemléktanulmányokra. Hangsúlyozza, hogy kódexeinket is újra ki kell adni, mégpedig teljes paleográfiai hűséggel, teljes szómutatóval és nyelvtani mutatóval. Újra ki kell adni több, XVI. századbeli nyomtatott munkát is, mert vannak köztük olyanok is, amelyek a nyelvészre nézve fontosabbak, mint egynémely kódex. Amikor ma büszkén rámutathatunk, hogy ilyen nyelvemléktanulmányaink és kódexkiadásaink már vannak, nem szabad tehát korábbi hiányukat általánosságban régiebb kutatóink fogyatékos tájékozottságának, szempontjaik elavultságá-

nak tulajdonítani. A rájuk vonatkozó igény megfogalmazódott már például Szinnyei fejében is, teljesüléséhez azonban új munkásokra és olyan társadalomra volt szükség, amely a tudományokat nagyobb mértékben becsüli meg, mint az, amelynek keretei közt életét Szinnyei József élte.

Szinnyeinek azok a kutatásai, amelyeknek a magyar nyelv múltja volt a tárgyuk, mind mennyiség, mind minőség szempontjából oly jelentősek, hogy azt hihetnők: igénybe vették szerzőjük minden energiáját és idejét. Tévednénk azonban, ha ezt gondolnánk. Szinnyei ugyanis kora ifjúságától kezdve kiterjesztette vizsgálatait a ma-

gyar nyelv rokonaira és rokoni kapcsolataira is.

Első terjedelmes finnugor nyelvészeti tárgyú értekezése a tudománytörténet körébe tartozik: azt vizsgálja, hogy mi helyes és mi hibás Révai Miklós (1749—1807) magyar—finnugor egyeztetéseiben (Nyelvtudományi Közlemények 1879.). Minthogy bevezetőben bőven szól Sajnovics János és Gyarmathi Sámuel összehasonlító módszeréről is, értekezése voltaképpen az egész XVIII. századi magyar finnugrisztika értékelése, s ugyanakkor bizonyossága annak, hogy a szerző ismeretei már ez időben kiterjedtek az egész finnugor hang- és alaktanra. Már egészen fiatalon

érdemben hozzászólt ahhoz a nagy hullámokat vert vitához is, amely Vámbéry Ármin *A magyarok eredete* (1882) című művének megjelenése után keletkezett, s amelyet „ugor – török háború” néven ismer a nyelvtudomány története. Könyvében Vámbéry történeti forrásokra és nyelvi adatokra hivatkozva arra a következtetésre jutott, hogy a magyar fajnak és vele a magyar nyelvnek az alapja török, s ami kevés finnugor szórvány van benne, az másodlagos szerzemény, jövevény elem. Szinnyei *A magyar nyelv eredete* (1883) című értekezésében szembehelyezkedett Vámbéry nézetével, s rámutatott: a nyelv eredetéből nem lehet okvetlenül a

nép faji eredetére következtetni, mert gyakori eset, hogy egy nép átveszi egy tőle idegen fajú nép nyelvét. A magyarság faji összetételének török elemeiből nem következik tehát nyelvének török eredete. Nem érv a magyar nyelv török eredete mellett az sem, hogy a régi magyar főurak között voltak török nevűek; ebből legfeljebb a név viselőinek török eredete, nem pedig a magyar nyelv töröksége következik. Elfogadhatatlanok részben Vámbéry magyar – török – tatár szóegyeztetései is, mert szerzőjük nem tartotta szem előtt a helyes szóegyeztetések ismertető-jelét, a szabályos hangmegfelelést. Számos szóegyeztetéséhez az okból

is szó fér, mert Vámbéry sok török-tatár szó hangalakját, illetőleg jelentését önkényesen megváltoztatta: a velük összekapcsolt magyar szó hangalakjához, jelentéséhez igazította. Végül kimutatja Szinnyi, hogy azok a török-tatár szavak, amelyekre Vámbéry a magyar nyelv török rokonságára vonatkozó felfogását építi, túlnyomórészt a magyar nyelv külön életében átvett török jövevényszavak, kis részben pedig a feltett urál-altaji nyelvrokonság alapján magyarázhatók.

Szinnyi ezen érveinek, amelyeket huszonhat éves korában tárt a nyilvánosság elé, nagy részük volt abban, hogy az ugor—török há-

ború a finnugor tábor javára dőlt el, s hogy nyelvünk finnugor rokonságának a tana a jövőben a nyelvtudomány határain belül többé nem volt vita tárgya.

Miután tisztázódott, hogy a magyar nyelv a finnugor nyelvekkel rokon, azt tűzte ki céljául Szinnyi, hogy e nyelvrokonság mibenlétét a nagyközönség számára is megvilágítsa. Ezt a célt szolgálja *A magyar nyelv rokonai* (1883) című könyvecskéje. Itt is hangoztatja, hogy a nyelvrokonságot nem szabad összetéveszteni a fajrokonsággal, mert gyakori eset, hogy egy nép átveszi egy olyan nép nyelvét, amelytől embertani szempontból különállt. Lehetséges tehát,

„noha bebizonyítva még nincs, hogy a mi honfoglaló őseink ereiben nem ugor, hanem török vér csergedezett, de annyi bizonyos, hogy a nyelv, melyet őseink behoztak, s amelyen most is beszélünk, az ugor nyelvekkel áll legközelebbi rokonságban”. Ismét hangsúlyozza, hogy a kölcsönös megértés nem feltétele a nyelvi rokonságnak. Rokon nyelvek azok a nyelvek, amelyek közös előzményből származnak, s ezek „nem annyira hasonlítanak egymáshoz, mint inkább szabályszerűen vagy rendszeresen különböznek” (10.). Könyvecskéje hangtani részében azt emeli ki, hogy a nyelvek állandóan változnak, a változások azon-

ban nem tetszés szerintiek, hanem többségükben szabályszerűség mutatkozik. A közös nyelvi előzmény hangjai az egyes finnugor nyelvekben sok esetben más és más hanggá változtak, s így minden finnugor nyelvnek megvannak a maga hangtani sajátosságai. A magyar nyelv hangtani jellegzetességei közül megemlíti például az eredeti szókezdő *p* hang *f*-fé változását, minek következtében a finnugor eredetű magyar *f* kezdetű szavaknak a rokonnyelvekben *p*- kezdetűek felelnek meg, pl. *fi(ú)* = vogul *pi*, *fon* = cseremisiz *pun*. Több példával igazolja azt is, hogy mélyhangú szavaink *h*-jának a rokon nyelvekben *k* felel meg, pél-

dául *hal* = mordvin *kal*, *három* = vogul *kórom*, *hús* = vogul *kusz*. A hangtani fejezet végén táblázatot közöl a magyar hangoknak megfelelő rokon nyelvi hangokról, ám a következő fejezetben, amely nyelvünk grammatikájának finnugor jellegét hivatott igazolni, kimondja: a nyelvrokonságnak legfőbb kritériuma mégiscsak a nyelvnek grammatikai szerkezete. Magáévá teszi tehát azt a nézetet, amelyet híres *Demonstratió*jában (1770) már Sajnovics János (1733 – 1785) meghirdetett, s amelyet a történeti összehasonlító nyelvtudomány mai képviselői is vallanak. Nézetét meg is okolja: az egybevetendő nyelvek szókincsét nem

szabad figyelmen kívül hagynunk, ám a szókincs gyorsan változik, sok idegen elemet fogad be, a nyelvtani szerkezet viszont hasonlóan állandóbb. Példáit Szinnyi egyrészt a szóképzés, másrészt a szóragozás köréből veszi. Rámutat, hogy új szavak valamennyi finnugor nyelvben bizonyos végződéseknek a szótő végéhez járulása útján keletkeznek, s ez igen jellemző közös sajátosságuk. Finnugor eredetű például a magyar *-l* és *-d* gyakorító képző (vö. *éle-l-em*; *rako-d*, *bökö-d*), az *-m*, *-n* és *-l* mozzanatos képző (vö. *sika-m-lik*; *foga-n-tatik*, *siko-l-t*) meg a műveltető *-t* képző (*kel-t*, *vesz-t*). Közös sajátosságuk a finn-

ugor nyelveknek az is, hogy a birtokos személyét nem birtokos névmással, hanem birtokos személyekkel fejezik ki. Nyelvünk ezen elemeinek is megvannak a pontos megfelelői a rokon nyelvekben, vö. *vére-m*, *vére-d* = cseremis *vire-m*, *vire-d*; *szeme-m* = vogul *same-m* stb. Egyezések mutathatók ki persze az igei személyragok és módjelek, valamint az esetragok egyszerű alakjai körében is. Rámutat továbbá Szinnyi arra, hogy nyelvünk a tárgyaz igeragozás tekintetében sem áll magában: ilyen ragozás van a vogulban, az osztjákban és a mordvinban is. A magyar és a finnugor nyelvek közti egyezések sorát 200 szókinszbeli egyezés fel-

sorolásával zárja (mai tudásunk szerint persze közülük jó néhány elavult). Összefoglalóan megállapíthatjuk: *A magyar nyelv rokonai* ugyanazt a célt szolgálta, mint a már említett *Suomen kielen heimolaiset* (I. 23). A kettő között jóformán csak az a különbség, hogy az előbbi a magyar, az utóbbit pedig a finn nagyközönségnek szánta a szerző, s ezért az előbbiben magyar, az utóbbiban pedig finn példák szolgálnak a címben megjelölt nyelv rokoni kapcsolatainak megvilágítására.

Miután tisztázódott, hogy melyek a magyar nyelv rokonai, s hogy mik rokonságának bizonyítékai, azon népek et mutatta

be Szinnyei, amelyek a magyarral rokon nyelveket beszélők (*Az ugor népek*). Természetesen e dolgozata megjelenésének idején — 1894-ben — még sokkal kevesebb mondanivalója volt róluk, mint századunk finnugor nyelvészeinek. A rokon népeink életére, népköltészetére és művelődési viszonyaira vonatkozó újabb tudnivalókat egyetemi előadásain hozta hallgatói tudomására a szerző.

Vannak Szinnyeinek olyan értekezései is, amelyek tárgyuknál fogva egyik vagy másik rokon nyelv problematikáján belül maradnak. Ezekben az értekezéseiben többnyire a finn nyelv alaktani elemeivel foglalkozik. Egyéb, ide

kívánczó értekezései közül kiemelkedik az, amelyben — régibb nyelvtani vázlatok és szövegek alapján — a nálunk korábban ismeretlen vepsze nyelvet mutatta be (*Nyelvtudományi Közlemények* 1881.). Értékes az a dolgozata is, amely a magyarban is előforduló labiális illeszkedés cseremiszi nyelvi jelentkezését ismerteti meg az olvasóval (1894). Érdeme, hogy ismerte a nálunk később teljesen elhanyagolt lapp nyelveket is, és figyelembe vette a rájuk vonatkozó irodalmat. A legjelentősebb azonban az a műve, amelyben valamennyi finnugor nyelvet bevonta vizsgálódásai körébe. Ez a mű a *Magyar Nyelvhasználat*.

A *Magyar Nyelvhasonlítás* (1896) célját tekintve megegyezik *A magyar nyelv rokonaival*, lényegesen különbözik azonban tőle annak következményeképp, hogy az előbbit már nem a nagyközönség, hanem „hallgatói” számára írta a szerző, azaz egyetemi oktatási segédkönyvnek szánta. Ez kitűnik mindjárt a bevezetésből, ahol a szerző a finnugor népekről szóló legfontosabb tudnivalókon kívül a finnugorsággal kapcsolatba hozott szamojéd és altaji nyelvekre is kitér, s a finnugor nyelvek rokonságával foglalkozó irodalomra is utal. Számba véve a nyelvrokonság különféle jellegű bizonyítékait részletes finnugor összehasonlító

hangtannal és alaktannal ajándékozta meg az érdeklődőket. Rendkívüli értéke e műnek és későbbi kiadásainak az egyes kérdésekre vonatkozó irodalom könyvészeti adatainak közlése.

A *Magyar Nyelvhasonlítás* nem előzmények nélkül jelent meg, de ennek ellenére hiányt pótló mű volt. Budenz József 1873-tól 1881-ig már közzétette *Magyar—ugor összehasonlító szótárát*, s a finn Otto Donner érdeméből 1888-ban Helsinkiben napvilágot látott a finnugor nyelvek első etimológiai szótárának befejező része is. Ez azt jelentette, hogy az etimológiai kutatások folytatásához immár ott állott kiindulásul két nagyszabású

munka. Hasonló volt a helyzet egy másik területen: Budenz 1884-től folytatólagosan összefoglalta a finnugor nyelvek egyező alaktani elemeire vonatkozó ismereteit, s az utolsó füzetnek Budenz hagyatékából történt kiadása után (1894) *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana* is teljessé vált. Miben volt hát hiány? Legfőképp a finnugor hangtani ismeretek rendszerezésében. Emellett szükség volt a Budenztól összegyűjtött nagy etimológiai és alaktani anyag magyar szempontú elrendezésére és kritikai megrostálására. Szinnyeinek jelentős érdeme, hogy ezeket a hiányokat és szükségleteket felismerte, a *Magyar Nyelvhasználtsban* kora

színvonalán pótolta a hiányokat, és kielégítette a szükségleteket.

A *Magyar Nyelvhasználts* első és második kiadása szerényen a „Jegyzetek” felírást viseli. Igényesebb külsővel csak a harmadik kiadástól kezdve jelenik meg e könyv, amikor a „Jegyzetek” minősítés helyébe részletesebb tartalommegjelölés lép: I. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvészetbe. II. Vázlatos összehasonlító magyar nyelvtan. III. Összehasonlító szójegyzék. A *Magyar Nyelvhasználts* 1896 után még további hat kiadásban jelent meg, az utolsó 1927-ben. Az első kiadásokban az előzményekre való utalás még nem sok helyet foglalt el, az utolsó kia-

dáshoz viszont már csupán a korábbi irodalom összegyűjtése és feldolgozása is nagy munkát jelentett.

Nincs okunk rá, hogy elhallgassuk: a *Nyelvhasonlítás* újabb és újabb kiadásainak megjelenése során bíráló megjegyzések is hangzottak el. Ezek nagyjából két állításban csúcsosodnak ki. Az egyik így hangzik: a *Nyelvhasonlítás* didaktikai szempontból nem megfelelő alkotás, mert használója nehezen tud kiokosodni benne. A másik így fogalmazható meg: a *Nyelvhasonlítás* nemcsak elősegítette, hanem hátráltatta is a finnugor összehasonlító nyelvtudomány fejlődését, mert e tudomány-

nak csak megoldott, illetőleg megoldottnak látszó kérdéseiről adott számot, dogmatizálta eredményeit, s elhallgatta a kutatásra váró problémákat. Az első vádra könnyen megfelelhettünk: a bírálónak nincs joga semmiféle alkotásban sem olyan művet keresni, amilyent a szerző nem akart alkotni. Szinnyei már könyve második kiadásának előszavában megmondja: „Ez a könyv hallgatóim számára készült, alapjául két előadásomnak: »Bevezetés a finnugor nyelvészetbe« és »Magyar nyelvhasonlítás«.” Ebből nyilvánvaló, hogy könyvét Szinnyei nem közönséges tankönyvnek s pláne nem kezdőknek és laikusoknak való könnyed olvasmánynak

szánta, hanem egyetemi előadásaihoz vezérfonalul állította össze. Ahhoz, hogy teljesen érthetővé váljék, valóban feltételezte ez a könyv szerzője közreműködését: aki kezdő létére használni akarta, annak hallgatnia kellett a szerző egyetemi előadásait. Annak pedig, aki könyvebb olvasmányt igényelt a *Nyelvhasonlítás* tárgyköréből, 1883-tól kezdve rendelkezésére állott Szinyeyinek *A magyar nyelv rokonai* meg — 1908-tól — *A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége* című munkája.

Nem nehéz válaszolnunk a másik vádra sem, mely szerint Szinyeyi dogmatizálta, megmerevítette tudománya eredményeit. Erre az

állításra épp a *Magyar Nyelvhasonlítás* hét kiadása s az az eljárás a legkésebben szóló cáfolat, amelylyel Szinyeyi könyvének újabb és újabb kiadásait összeállította. Nincs ezen hét kiadás között egyetlen egy sem, amely azonos lenne az előzővel, sőt a legtöbb lényeges módosításokat tartalmaz a megelőzőhöz képest. Nemcsak a bibliográfia bővül kiadásról kiadásra, hanem a tudomány haladásával változik a szerző felfogása is egyes tárgyalt nyelvi jelenségekről, illetőleg nyelvi elemekről, avagy az előbbieket egész csoportjáról. A hatodik kiadástól kezdve (1920) újítás az is, hogy megjelennek a finnugor alapnyelvi hangok szamojéd

megfelelő, a szerző tehát — helyesen — arra a meggyőződésre jutott, hogy a szamojéd nyelvek kutatásának eredményeképpen ezek vallo-
másának immár a korábbinál nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani. Már Szinnyeivel elkezdődik tehát a lassú áthangolódás a finnugrisztikáról az „uráli” összehasonlító nyelvészetre.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a *Magyar Nyelvhasonlítás* újabb és újabb kiadásai hűen tükrözték a finnugor nyelvtudomány főbb eredményeit és fejlődését. Hasznos könyv volt a *Nyelvhasonlítás* a szűkebb értelemben vett magyar nyelvtudomány szempontjából is. Nélküle a magyar nyelvész

a nyelvemlékeket megelőző korra vonatkozó kutatásaiban nem tudta volna felhasználni a finnugor nyelvtudomány azon eredményeit, amelyeknek ismerete e kor nyelvállapotának meg egyes nyelvi jelenségeinek történeti szempontú vizsgálatához elengedhetetlenül szükséges volt.

Szinnyi másik összefoglaló jellegű munkája *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft* címen a közismert Göschen-sorozatban jelent meg — első kiadásban 1910-ben, második kiadásban 1922-ben. Természetesen sok tekintetben egyezik a *Magyar Nyelvhasonlítás*-sal, de ugyanakkor különbözik is tőle. Valamivel bővebb benne az

egyes finnugor népeket és nyelveket ismertető rész, s közli a magyarságra és nyelvére vonatkozó legfontosabb tudnivalókat is. Az olyan kérdésekben való eligazodáshoz, amilyen például a finnugorság őshazája, nem csupán könyvészetet közöl, hanem rövid állásfoglalást is ad az olvasónak. Amíg a *Magyar Nyelvhasználat*ban természetszerűleg a magyar nyelv áll a szerző megállapításainak középpontjában, addig a német változatban a finnugor nyelvek olyan jelenségeiről és formánsairól is tájékozódhatunk, amelyeknek a magyarban nincs megfelelőjük. Ilyenformán ebből a kis könyvecskéből a finnugor alapszavak képe

sokkal világosabban bontakozik ki előttünk, mint magyar nyelvű előzményéből. Előnye még e könyvecskének a *Nyelvhasználat*szal szemben az is, hogy az egyes jelenségeket és nyelvi elemeket nemcsak táblázatok és hozzájuk tartozó példaanyag útján ismerteti meg az olvasóval, hanem rövid magyarázatokat is fűz hozzájuk. Mindezt természetesen a Göschel-sorozatban megjelent kötetek ismert területi korlátai közt teszi. A mai hazai uráli nyelvtudomány kézikönyve még tud a *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*ról, de megemlézése után siet megjegyezni, hogy „szófukar tömörséggel” szól olvasóihoz, hogy Szinnyei sok más

munkájával együtt ma már elavult, és jóformán csak tudománytörténeti jelentősége van. Lényegesen többet és fontosabbat tudunk meg azonban a *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*ról és világosabban látjuk fejlődéstörténeti jelentőségét akkor, ha a mai hazai tudománytörténeti összefoglalások némelyike helyett a svéd K. B. Wiklund azon szavait olvassuk, melyekkel a *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft* első kiadásának megjelenését üdvözölte: „Egy ilyen, rendkívül szükséges és sürgős összefoglalás mind ez ideig teljesen hiányzott. A lehető legnagyobb örömmel üdvözöljük tehát ezt a kötetecskét, amely kis terjedelme ellenére oly

rendkívülien sokat nyújt, s a finnugor nyelvek szakavatott kutatójának is jó segédeszközül szolgál, mert eddig rendkívül nélkülözött áttekintést ad a finnugor nyelvészeti kutatások eredményeiről. Egyben persze sok újat is találunk e könyvecskében.” Wiklund örömehez hamarosan csatlakozott Ernst Lewy is, pedig őt még a mai hazai uralisztika is elismeri szaktekin-télynek.

Szinnyei finnugor tárgyú műveinek rövid ismertetése után itt kell még megemlékeznünk egy állásfoglalásáról, amellyel a hazai finnugrisztika fejlődéséhez a továbbhaladás egyik előfeltételének megteremtése útján járult hozzá.

Ez az állásfoglalása azzal az új hangjelölési rendszerrel kapcsolatos, amelyet lényegében a svéd K. B. Wiklund dolgozott ki, s amelyet nálunk újabban — tévesen — E. N. Setälének szokás tulajdonítani (meg — érdemeinek elhallgatásával — agyonbírálni). Ez az új hangjelölési rendszer 1902-ben vált általánosan ismertté, ekkor tette ugyanis közzé Setälä a helsinki Finnugor Társaság folyóiratának első kötetében. Szinnyei az új hangjelölési rendszer bevezetése mellett foglalt állást, s használatára át is tért *Magyar Nyelvhasználat* harmadik kiadásában (1905). Eljárását azzal okolta meg, hogy korábban többféle hangjelölés volt haszná-

latban a finnugrisztikában, s a hangjelölésnek az ingadozása, zavara és következetlensége nemegyszer félreértést okozott. Az új hangjelölési rendszer nemzetközi viszonylatban is hamarosan általánosan elfogadottá vált. Kétségtelen, hogy ha Szinnyei kitarított volna a korábbi zűrzavaros, szinte kutatóként különböző hangjelölés mellett, s nem vette volna át az új hangjelölési rendszert, ez a körülmény elszigetelte volna és fejlődésében gátolta volna a hazai finnugor nyelvtudományt. Hogy a századeleji új finnugor hangjelölés némely alapelvétől később néhány kutató eltért, az kétségtelen, ez a körülmény azonban

a legkisebb mértékben sem írható Wiklund, Setälä vagy pláne Sziny-
neyi terhére. Szinnyei ugyanis nem
minden meggondolás nélkül vette
át az új hangjelölési rendszert;
tisztában volt előnyeivel, de látta
egy s más hátrányát is: „a normális
hangok nincsenek mind teljes
határozottsággal megállapítva, . . .
különféle finomságok megjelölé-
sének lehetősége a gyűjtőket könny-
nyen túlságba ragadhatja” (Ma-
gyar Nyelv 1914: 53). Ebből a
nyilatkozatból azt olvasom ki:
Szinnyei nem volt barátja annak,
hogy egyik-másik finnugor nyelv-
vész egy, lényegében fonematikus
hangjelöléstől (Lazicius) eltávo-
lódjék, s fonetikai meggondolások

alapján túlzásokra ragadtassa ma-
gát. Amikor némely mai kutatónk
az új hangjelölési rendszer előnyeit
elhallgatva, csupán annak később
jelentkező hátrányairól szól, a tár-
gyilagosság megkívánná, hogy
Szinnyei állásfoglalására is veszte-
gessen néhány szót. Szinnyei még
azt is javasolta, hogy a már széles
körben bevezetett, új hangjelölési
rendszer fogyatékosainak ki-
különböztetésére tartsanak a finnugor
nyelvészek nemzetközi tanácsko-
zást. Hogy ebből az 1914-ben tett
javaslatból nem lett semmi, annak
ismét az első világháború kitörése
szolgál magyarázatául.

A *Magyar Nyelvhasználat* utolsó
kiadása 1927-ben, azaz Szinnyei

hetvenéves korában egyetemi munkódésének végén, nyugalomba vonulása előtt egy évvel jelent meg. Ezzel lényegében lezárult e fáradhatatlan kutató finnugrisztikai alkotó munkája, művei azonban még jó ideig használatban voltak és hatottak — legalábbis addig, amíg a nyelvtudomány történetének oktatása ki nem szorult a hazai egyetemi oktatás anyagából.

NÉZETEI A NYELVRŐL ÉS A NYELVTUDOMÁNYRÓL

Ha újabb nyelvtudományunk egyik-másik képviselője beletekin-
tene e könyvecskébe, valószínűleg
megütköznék e fejezet címén.
Hiszen nem is olyan régen azt
hallottuk tőlük, illetőleg olvastuk
megnyilatkozásaikban, hogy a nap-
jainkat megelőző nyelvtudomány
lényege „az elmélet nélkül folyta-
tott és az adatokra irányuló — ál-
talanban kis részletekkel foglalkozó
— tevékenység” (l. Fodor István
A nyelvtudomány ma. Bp., 1973.
16.). Hogyan lehetnének tehát
gondolatai és nézetei a nyelvről és

a nyelvtudományról egy olyan „hagyományos nyelvész”-nek, amilyen Szinnyi József volt? Akármennyire képtelen dolognak igyekszik is feltüntetni egyik-másik mai nyelvészünk a nyelvről és a nyelvtudományról való gondolkodást hazánkban a múlt század végén és századunk első évtizedeiben, a tények amellett szólnak, hogy ilyen tevékenységet már némelyik régibb nyelvészünk is kifejtett. Ilyen nyelvészünk volt például Szinnyi József is. Vegyük sorra a tényeket.

Ösidők óta tárgya a nyelvet illető gondolkodásnak például az a kérdés, hogy voltaképp mi a nyelv. Mai nyelvtudományunk néhány

képviselője úgy tudja: e kérdésben a „hagyományos nyelvészet” azt vallotta, hogy a nyelv kész, megállapodott valami, illetőleg — szaknyelvi szóval — „mű”. Büszkén hirdetik továbbá — „szemben a hagyományos nézettel” —, hogy a nyelv nem „mű”, hanem „működés”. Ugyanők a jeles amerikai nyelvész, Noam Chomsky (szül. 1928-ban) jelentős érdemének tudják be, hogy újra felfedezte Wilhelm von Humboldt (1767—1835) nyelvelméletét, s rátalált nyelvfilozófiájának teremtvé, azaz „arra az eszmére, hogy a nyelv *energia*, alkotó tevékenység” (vö. Nyelvtudományi Közlemények 1974: 258). Ám mit olvashatunk

Szinnyei József *A magyar nyelv a középiskolák hetedik osztálya számára* (13. kiadás, 6.) című nyelvtanában, már 1926-ban? „A nyelv nem kész, nem megállapodott valami, . . . nem mű, hanem működés . . . (Humboldt V.)”, írja és vallja Szinnyei. Hogy mennyire felismerte már Szinnyei Humboldt jelentőségét a nyelv lényegének megvilágítása terén, kitűnik következő soraiból is: „Humboldt Vilmos . . . volt az első, a ki a nyelvnek igazi mivoltát megismerte. Ő előtte élettelen eszköznek, tárgynak tekintették a nyelvet; Humboldt ellenben kimondta, hogy a nyelv nem kész, nyugvó tárgy, hanem minden pillanatban kelet-

kező és elenyésző valami; nem annyira holt produktum, mint inkább folytonos produkció; nem mű (ergon), hanem működés (energeia) . . .” (*A nyelvtudományról és néhány más tudományhoz való viszonyáról.* 17.). Saját szavaival így fejezi ki Szinnyei a nyelv mivoltáról vallott nézetét: „A nyelvnek a szubjektív beszélésen kívül bizonyos objektív léte is van, mert mint működésnek maradandó — bár nem változhatatlan — produktumai vannak . . . az elhangzott beszéd nyomai a lélekben élnek és működnek, újra meg újra beszéddé válnak és nemzedékről nemzedékre átöröklődnek . . . a nyelv maga igazában véve mégsem egyéb,

mint ... lelki elemek különféle alakulatainak beszéddé való meg-elevenedése" (i. m. 18.).

Nyilatkozik Szinnyei mint a nyelvtől megkülönböztetendő fogalomról a beszédről is, noha általános nyelvészeink a nyelv és beszéd közti különbségtételt általában Ferdinand de Saussure (1857–1913) érdeként szeretik elkönyvelni. A következőket állapítja meg: „A beszéd nem csupán kész elemek alkalmazása, hanem több: folytonos alkotás. Téved, a ki azt hiszi, hogy a mi beszédünk nem áll egyébből, mint a hagyomány útján reánk szállott, vagyis másoktól eltanult nyelv-anyag alkalmazásából. A mi beszédünk

korántsem csupán annak reprodukciója, a mit másoktól hallottunk. Ez csak egy része annak, a mi beszédünkben előfordul. A lappangó képzetsoroknak egymásra és egyes képzetekre való hatása számtalan új alakulatot hoz létre, úgy hogy jó részt mindenkiben folyton újra születik a nyelv" (i. m. 21.). Mássutt is Humboldt felfogását teszi magáévá: „... igazában és lényegében a nyelv nem is tekinthető egyébnek, mint a beszéd összességének" (17–18.), s ezt fűzi hozzá: „... midőn a nyelvről mint működésről beszélünk, ezzel korántsem azt akarjuk mondani, hogy nyomtalanul elmúló működés ... A nyelvnek a szubjektív beszélésen

kívül bizonyos objektív léte is van, mert mint minden működésnek maradó — bár nem változhatatlan — produktumai vannak.” Herman József elismeri: „... a múlt század elején kibontakozott ... nyelvtudomány alapvető felismerése éppen abban áll, hogy minden nyelv objektíven, akaratunktól, tudatunktól függetlenül létező rendszer, a közösség története során is változik.” Megállapíthatjuk tehát: Szinyei is azok közé a nyelvészek közé tartozott, akik a nyelv objektív létét elismerték, közte és mai nyelvészeink között tehát a nyelv mivoltának felfogása tekintetében minőségi különbséget keresni aligha más,

mint a magyar nyelvtudomány múltjának nem ismerésén alapul.

Nyilatkozott Szinyei a beszéd céljáról is: „A beszéd célja ... (legáltalánosabban kifejezve) az, hogy valakivel *közöljünk* valamit”

(*A magyar nyelv*. 1929. 32.). Mai nyelvészeink némelyike Szinyei-nek ezen állásfoglalásáról már nem óhajt tudomást venni. Például Hajdú Péter ezt írja: „A leíró nyelvészet jogait helyreállító új irányzat megállapítása szerint a nyelv legfontosabb funkciója a közlés ...” (*Bevezetés az urdli nyelvtudományba*. 1966. 16.). Ha úgy gondolkodunk, hogy feladatát a nyelv beszélés útján látja el, Szinyei nézetével szemben az

„új irányzat” felfogását nem látom annyira újnak, mint Hajdú állítja.

Bajosan lehet „elmélet nélkül folytatott, kis részletekkel foglalkozó tevékenységnek” minősíteni azt a munkát is, amelynek célja a nyelvtudomány és egyéb tudományok viszonyának a tisztázása volt. Sőt, ellenkezőleg: olyan téma ez, amely széles körű tájékozottságot, mélyreható érdeklődést és szigorúan logikus gondolkodást kívánt meg attól, aki kifejtésére kísérletet tett. Egyben ez a kérdés korszerű is — olyan értelemben, hogy a nyelvtudománynak a tudományok közt elfoglalt helyét a múltban is és napjainkban is többen igyekeztek meghatározni, köztük épp leg-

kiválóbb nyelvészeink. Bizonyossága ennek az a tény is, hogy például a turkui egyetem 1982 februárjában egyik továbbképző tanfolyamának programjába iktatta a kiváló finn nyelvésznek, Mikko Korhonennak ilyen tárgyú előadását. S íme Szinyeyei — száz évvel korábban — e kérdés megvilágítását is felvette programjába: a kolozsvári egyetem 1891. május 29-én tartott ünnepi ülésén mint a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar akkori dékánja *A nyelvtudományról s néhány más tudományhoz való viszonyáról* címen olvasott fel értekezést. Kiindulásul megemlíti, hogy „két nézet küzd egymással: az egyik szerint a nyelvtudomány

a természeti, a másik szerint pedig a történelmi tudományok közé tartozik”, s céljának e kérdés eldöntését tekinti. Főleg a maga korában nagyon népszerű angol nyelvészszel, Müller Miksával (1823—1900) vitázik. Müller azt vallotta, hogy a nyelv változásai nem szabad erők működésének eredményei, amiként a természetbeli változások sem. Ezért — szorinte — sem a nyelvnek, sem a természetnek nincs történelme, hanem mindkettőnek csak természetes növése, azaz fejlődése van, s ennél fogva a nyelvtudomány nem történelmi, hanem természeti tudomány (II.). Vele szemben Szinyeyi szerint a történelem fogalmá-

nak van egy tágabb meghatározása is, mely szerint nemcsak a szabad erők működése tartozik körébe, hanem minden időbeli változás, tehát a természeté is. Ha a történelem szót tágabb értelmében használjuk, bátran beszélhetünk a nyelvnek történelmi fejlődéséről s a nyelvtudományról mint történelmi tudományról, anélkül, hogy a nyelvet — igazi mivoltának félreértésével — mesterséges emberi műnek tekintenők. Ám — írja Szinyeyi — ezzel a fő kérdésre adandó válasz még nincs megadva. A történelem körének kiszélesítésével csak annyit érünk el, hogy a nyelv változását is meg a természetes növést is a történelmi változá-

sok közé tartozónak tekintjük. Tudnunk kell azonban azt is: mi választja el egymástól a nyelv változásait meg a természetes növést. Rámutat: amiről a tágabb értelemben vett történelem szól, az nem mind egynemű. Amíg egyrészt a föld rétegei, állat- és növényvilága szorosabb egységgé fűződnek össze, addig másrészt az emberi tettek és alkotások is egy egységes nagy csoporttá egyesülnek. Amazokat a természet, emezeket a kultúra neve alatt foglaljuk össze. Hogy a nyelvnek és a vele foglalkozó tudománynak helyét meghatározhassuk, meg kell vonnunk a határt természet és kultúra között. A tágabb értelemben vett

történelmi tudományok körének kettéosztása céljából a kultúra jellemző ismertetőjeléül a lelki tényezők közreműködését jelöli meg Szinnyei. Ezen kritérium alapján a történelmi tudományokat két főcsoportra osztja: az egyik csoportba tartozók a természet, a másik csoportba tartozók a kultúra fejlődését világítják meg. Amannak tárgyai a lelki tényezők közreműködése nélkül végbemenő, emezéi a lelki tényezők közreműködésével történő változások. Nyilvánvaló: a nyelvtudomány a történelmi tudományoknak azon osztályába tartozik, amely a kultúra egyes ágainak fejlődéséről szól. Magát a nyelvet pedig a kultúrához tarto-

zónak kell tekintenünk, mert lelki tényezők közreműködésével jön létre. Szinnyei ezen megállapítása véleményem szerint nem áll távol Mikko Korhonennak egy, 1982-ben elhangzott megállapításától: a nyelv benne van mindenben, ami az emberre nézve jellegzetes, azaz mindenben, amit kultúrának szoktak mondani.

A továbbiakban így gondolkozik Szinnyei: a nyelvnek természetes fejlődése öntudatlan folyamatokból áll — éppúgy, mint a természet fejlődése is, csakhogy azon öntudatlan folyamatok — „lelki folyamatok”. Ám ehhez hozzáteszi: a „lelki” tényezők szerepének hangsúlyozásával csak

annyit akar jelezni, hogy azon jelenségek és folyamatok, melyeket lelkieknek szokás nevezni, egészen másneműek, mint a természeti, materiális jelenségek és folyamatok (14.). Megjegyzi még: a nyelv mint megnyilatkozás nem tisztán lelki valami, mert a „lélek” nem nyilatkozhatik másképp, mint fizikai produktumok által. Ilyenformán a „beszéd” részben fiziológiai működés, s a „nyelv” erről az oldaláról tekintve a fiziológia tárgyai közé tartozik. Ugyanakkor a nyelvhangok, miként a hangok általában, az akusztikának is tárgyai. 1982-ben e kérdésekről ilyen megfogalmazásban olvashatunk: a nyelvtudomány körébe olyan terü-

letek is tartoznak, amelyek kutatási tárgyuk és módszereik tekintetében a természettudományokhoz állnak közel.

Foglalkozik értekezésében Szinyei azzal a sokaktól feltett kérdéssel is, hogy vajon nyelv és gondolkodás azonos-e, avagy nem. Anynyit bizonyosnak lát, hogy a gondolkodás és a beszéd között nagyon szoros összefüggés van; gondolkodásunk rendszerint a nyelvhez van kötve, vagyis (némán) beszélve szoktunk gondolkozni. Arról azonban, hogy a grammatika azonos volna a logikával, szó sem lehet. A logika a gondolkodás elemzése, a grammatika a beszédbeli alakok és szerkezetek absztrakciói-

nak rendszere. A logika törvényei általánosak és változhatatlanok; a grammatika törvényei csak egy bizonyos körön belül érvényesek s amellettt változók. Logika csak egy van, grammatika pedig annyi, ahány nyelv. A logikai és a grammatikai kategóriák nem egybevágók, a beszédrészek nem logikai és metafizikai kategóriák, a logikai alany és állítmány nagyon sokszor nem azonos a grammatikai alany-nyal és állítmánnyal, ítélet és mondat sem egybevágó kategóriák. A logikai helyességet nem szabad a nyelvbeli helyesség kritériumává tenni. Azt azonban vallja Szinyei, hogy a lélektan nélkülözhetetlen segédtudománya a nyelvészetnek,

mert „ez deríti föl a lelki mechanizmus törvényeit, a melyeknek segédleme nélkül a nyelvi jelenségek okozatos összefüggése megismerhető nem volna” (22.). Ebben a megállapításban lényeges az, hogy Szinnyei tehát nem rendeli alá a nyelvészetet a lélektannak, hanem a lélektant tekinti a nyelvészet segédtudományának. Az úgynevezett hagyományos nyelvészetről egyesek éppen fordított értelemben szoktak nyilatkozni.

Gondolkozhatik a korunkbeli nyelvész a fent ismertetett fejtegetések végeredményeit illetően ma — majdnem egy évszázaddal közétételük után — bármiképp, annyi nyilvánvaló, hogy amikor Sziny-

neyi a nyelvtudománynak a tudományok körében elfoglalt helyét világította meg, nem holmi, pusztán adatokra irányuló tevékenységet fejtett ki, hanem ennél összehasonlíthatatlanul többet tett. Azon persze nincs semmi csodálkoznivaló, hogy Szinnyeinek Kolozsvárott kifejtett nézetei nem egyik napról a másikra érlelődtek meg benne, hanem korábbi töprenkedés eredményei. *Jó magyarság* című értekezésében (Magyarosan 1933: 49—50) megemlíti, hogy körülbelül egy fél századdal korábban még Müller Miksa hatása alatt állt, és súlyos vétséget látott abban, hogy a nyelvújítók a nyelvnek (Müller Miksa szerinti) „termé-

szetes növéset” megzavarták. Megjegyzni azonban: e kérdésben tanúsított ifjúkori merevsége a régi nyelv és a népnyelv alapos megismerése után egyre jobban engedett, és belátta, hogy ezt az elméletet, mely szerint az embernek semmi hatalma sincs a nyelv fölött, teljesen meghazudtolta a nyelvújítás.

A nyelvtudománynak természetesen nem csupán olyan fő kérdései vannak, mint amilyen a nyelv mivolta és a nyelvtudomány hovatartozása. Van ezeken kívül még egész sereg más elméleti kérdése is. Közülük sokkal kapcsolatban Szinnyei is állást foglalt. Foglalkoztatták például a történeti és az

összehasonlító nyelvtudomány elméleti kérdései is. Amikor hirdeti, hogy a nyelv folytonosan változik, ugyanakkor vallja azt is, hogy a hangok változása bizonyos szabályszerűségek szerint megy végbe. Éppen ezért rokon nyelvek szavainak etimológiai együvé tartozása kérdésében nem a szavak hangalakjának hasonlósága, hanem hangjaik szabályszerű megfelelése a döntő (*A magyar nyelv rokonai.* 12.). Rámutat, hogy amíg a hangok gyakran sok változáson mennek keresztül, a nyelv alaktani elemei állandóbbak. Éppen ezért a nyelvek rokonságának megállapításakor a grammatika vallozásának sokkal nagyobb jelentő-

séget kell tulajdonítanunk, mint például a szókincs hasonlóságának, avagy különbözőségének. Mindezek a megállapítások századunkban közhely benyomását teszik, ám ha nem akarunk Szinnyeivel szemben méltánytalanok lenni, akkor nem azt kell néznünk, hogy mit tudunk e kérdésekről ma, hanem azt kell szem előtt tartanunk, hogy ismeretek voltak-e ezek az igazságok a magyar nagyközönség körében az 1890-es évek előtt, azaz mielőtt Szinnyei kifejtette őket.

A történeti-összehasonlító nyelvészet itt is kifejtésre kíváncsozó kérdéseiről bővebben e könyvecske előző fejezetében szoltam. Egy kis kitérést igényel azonban még az a

vád, hogy a hagyományos nyelvészet művelői — tehát Szinnyei József is — „elmélet nélkül” művelték a történeti-összehasonlító nyelvészetet. Nem látom ezt a tételt sem igazolva. Hiszen Szinnyei maga utal arra, hogy bizonyos időponttól kezdve milyen elvi alapokról kiindulva művelte a nyelvtudományt: „A németországi újgrammatikusok elvei minálunk is hamarosan éreztették hatásukat. Szigorúbb módszerrel kezdtünk dolgozni, és több lett a biztos eredmény. Látókörünk szélesbecdett, és tekintetünk mélyebbre hatolt” (Magyar Nyelv 1927: 528). Lehet az újgrammatikusokról manapság bárkinek bármilyen véle-

ménye, azt aligha lehet tagadni, hogy kutatásaiknak volt bizonyos elméleti alapjuk, s hogy Szinnyi ezeket ismerte, magáévá tette, mégpedig — amint előadásain alkalmam volt hallani — nem is gondolkodás nélkül, hanem esetenként több vagy kevesebb kritikával

Nyilatkozik Szinnyi az eddig említetteken kívül egyéb elméleti kérdésekről is. Foglalkoztatja például az a kérdés, hogy milyen hangtani jelenségeket szabad hangtörvényszerűeknek tekintenünk: „Hangtörvényeket csak kétségtelen vagy legalább nagyon valószínű egyezésekből szeretünk elvonni; viszont azonban óvakodtunk attól

az ellenkező túlságtól is, hogy valami jelentéktelen eltérésnek látszólagos zavaró volta miatt elszakítsunk egymástól olyan szavakat, amelyeknek összetartozását csak túlságosan pedáns tudós vonhatja kétségbe” (Magyar Nyelv 1914: 53). Elméleti kérdés az is, hogy az összehasonlító nyelvész milyenek képzelje el a rokon nyelvek kikövetkeztetett alapnyelvét. Szinnyi sohasem mulasztja el kifejezésre juttatni — ott, ahol erre szükség van — azt a meggyőződését, hogy a finnugor alapnyelv nyelvjárásokra oszlott, s ezt a feltevést magyarázó elvként alkalmazta előadásain a magyar történeti hangtan némely jelenségének az értelmezésében is

(vö. például *A magyarság eredete, nyelve és honfoglalás kori műveltsége*, 26.). Épp elméleti szempontból fontos kérdés az is, hogy milyen eszközökkel történt és történik a nyelvekben a különféle funkciók jelölése. E kérdésről Szinnyi így ír: „A mostani nyelvész nem követeli már meg, hogy minden funkciónak külön jele is legyen a szóban, és ha nincs, nem tesz föl minden egyéb ok nélkül »lappangó elemet«; egy nyelvtani elemből nem csinál kettőt csak azért, mert kétféle szerepét nem lehet egykönnyen összeegyeztetni; neki a képző meg a rag nem két annyira elkülönített kaszt, hogy egyikből a másikba ne volna átlépés. Egy-

szóval: leráztunk néhány nyűgöt és most szabadabban mozgunk” (Magyar Nyelv 1914: 54). Aki a finnugor összehasonlító nyelvtudomány irodalmát ismeri, az tudja, hogy ugyanezt az elvet néhány évtizeddel később vallotta s magyarázataiban számottevő mértékben alkalmazta például a svéd Wiklund meg a finn Ravila és Uotila.

Összefoglalóan az e fejezetben tárgyalt kérdésekről a magam nézete a következő: az úgynevezett „hagyományos nyelvészet” négyötödének nem ismerése meg a hajlandóság a megmaradó egyötöd részben levő eredmények elhallgatására még nem kellő alap

ahhoz, hogy a bennünket megelőző
nemzedékek munkájáról sommás
ítélkezések formájában bárki is
lesújtó véleményt mondhasson.

A KORABELI MAGYAR NYELV
BÚVÁRA ÉS KÖZMŰVELŐDÉSÜNK
MUNKÁSA

A magyar nyelv múltján és rokoni
kapcsolatain kívül foglalkozott
Szinnyei a korabeli magyar nép-
nyelvvvel is. Ezen állításom révén
ellentétbe kerülök azzal a ma taní-
tott nézettel, mely szerint a magyar
kutatók századunk első harmadá-
nak vége előtt még csak nem is
tudták, hogy nyelvünknek jelene
is van. E tanítás cáfolatául elég
arra utalnom, hogy Sinnyei József
a Magyar Tudományos Akadémia
megbízásából 1884-től összeállí-
totta és megszerkesztette, majd
1893-tól 1901-ig kiadta a kétköte-

tes új *Magyar Tájszótárt*, ez pedig olyan szótárgot tartalmaz, amely még a szó tágabb értelmében sem nevezhető régi nyelvinek. Anyagát a szerkesztő egyebek mellett a folyóiratokban korábban közzétett gyűjteményekből, több írónk tájszógyűjtéséből, az 1838-ban megjelent régi *Magyar Tájszótár* el nem készült második kötetébe szánt szótárgából merítette, de gyűjtött tájszavakat maga is, és beledolgozta szótárába azokat is. Az új *Tájszótár* keletkezésében több körülmény játszott közre: egyrészt az első *Magyar Tájszótár* csak két nyelvjáróterületről közölt adatokat, másrészt az ennek megjelenését követően szórványosan közölt táj-

nyelvi szótárg mennyisége a múlt század vége felé már oly tetemes volt, hogy egy kiadványban való összefoglalása nyelvtudományunk fejlődése szempontjából nagyon kívánatosnak látszott. A *Tájszótár* kb. 120 000 adatot foglal magában (vö. Magyar Nyelv 1912; 391., jegyzet). Persze első sorban a magyar szótani kutatások számára nyújtott jelentékeny mennyiségű, kritikával szerkesztett, tervszerűen rendezett szótárgot, de megjelenését örömmel üdvözölte a finnugor összehasonlító nyelvtudomány szempontjából is például a finn Emil Setälä, aki következetesen hirdette, hogy a finnugor összehasonlító nyelvészet

számára nincs gazdagabb forrásunk, mint a ma élő finnugor nyelvek gazdag nyelvjárási változataikban.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy Szinnyei *Tájszótárának* az értékét a hozzáértők ma sem tagadják. Például az *Új Magyar Tájszótár* (első kötete 1979-ben jelent meg) főszerkesztője, B. Lőrinczy Éva, így méltatja a Szinnyei-féle előzményt: „Lényeges előrelépést jelent Szinnyei József tájszótára abban a tekintetben is, hogy adatait már nem csupán egy-két nyelvjárásterületről veszi, hanem a magyar nyelvterület egészének tájszókincséről kíván képet adni, amit a szerkesztőtől szép számban feldolgozott nyomtatott és kéz-

iratos források nagyjában és egészében lehetővé is tesznek. — Ami pedig a Szinnyei közel tizenhat esztendőn át egyedül végzett anyaggyűjtő és szerkesztői munkájából született szótár megszerkesztettségét illeti: köztudomású, hogy ez nemcsak a maga korában volt egészen kiváló lexikográfiai alkotás, hanem a tudományos munkának több területen ma is nélkülözhetetlen „segédeszköze” (7.). Azok szemében persze, akik tudományos munkának csak az elméletgyártást tekintik, Szinnyei műve aligha egyéb, mint adathalmaz. Pedig a szerkesztőnek a tájszótár készítése során nem egy elméleti megfontolást igénylő kér-

dést is tisztáznia kellett, amihez nagy anyagismeretre és szigorú logikára volt szükség. Tisztáznia kellett Szinnyeinek például azt a kérdést, hogy voltaképp mi a tájszó, s hogy ilyenformán milyenek azok a szavak, amelyeknek helyet kell kapniuk egy tájszótárban. Ilyenek szerint 1. a tulajdonképeni tájszavak, amelyek a köznyelvben teljesen ismeretlenek, 2. a jelentésbeli tájszavak, amelyek a köznyelvben is megvannak, de a nyelvjárásokban a köznyelvitől különböző jelentésük van, 3. az alak szerinti tájszavak, vagyis a köznyelvi szavaknak olyan hangalaki változatai, amelyek az illető nyelvjárásnak rendes és szabályba

foglalható hangalaki eltérésén és sajátságain kívül állnak. A tájszó fogalmának ilyenén meghatározásához kapcsolódva az *Új Magyar Tájszótár* előszavában a Szinnyi munkája iránti elismerés érzésével olvashatjuk a következő megállapítást: „konceptiója még 1950-ben is egy új tájszótári munkálatnak, nevezetesen most megvalósuló szótárunk anyaggyűjtésének is kiindulópontja lehetett” (7—8.).

Az olyanszerű nyelvjárási szótárak hiányosságaként, mint amilyen Szinnye tájszótára, az utóbbi fél évszázad folyamán szokás volt emlegetni azt a tényt, hogy végeredményben egyetlen nyelvjárás teljes szókészletét sem lehet meg-

ismerni belőlük, s az egyes tájszavak földrajzi elterjedtségéről sem adnak hű képet. Noha ennek a bíráltnak a jogosságát természetesen nem lehet tagadni, ugyanakkor rá kell mutatnunk, hogy az említett hiányosságot már ún. hagyományos nyelvészeink egymásika is felismerte. Például Szinyei 1926-ban ezt írja: „Van tájszótárunk, de nincs olyan szótárunk, amelyből pl. megtudhatnók, hogy ez vagy az a köznyelvi szó vagy alaki elem mely nyelvterületen él, melyeken nem él a nép ajkán. Vannak nyelvjárásleírásaink szép számmal, de legnagyobb részük kezdő ember munkája . . . A hagyományos keretek meg vannak

bennük töltve a nyelvjárás különösségeivel, de egészen hiányzik belőlük a nyelvtörténeti háttér, és távol állanak attól, hogy teljes képét adnák a nyelvjárásnak . . . sok minden nincs bennük, amire a nyelvésznek szüksége van” (Magyar Nyelv 1926: 78.). Nem a képesség hiányzott tehát egyik-másik „hagyományos nyelvészünkből” az egykorú hiányosságok felismerésére, hanem — legalábbis az első világháború alatt és után — a lehetőség hiányzott ahhoz, hogy a jelzett hiányosságokat kiküszöböljék. A lehetőség csak a legutóbbi évtizedekben adatott meg, amikor a népnyelvkutatás nagy feladatainak elvégzésére munkacsoportok szer-

veződhetnek, s feladataik elvégzését tudományos kutatóintézet iktathatta munkatervébe.

Szinnyeinek a nyelvjárások iránti érdeklődését bizonyítja az a jövevényszó-tanulmánya is, amelyben a magyar nyelvbe átvett oláh szavakat vette számba (1893). Ismeretes ugyanis, hogy az oláh nyelv hatása csak az erdélyi népnyelv meg a moldvai csángó nyelvjárás szókészletében mutatható ki. A magyar nyelvbeli oláh jövevényszavak számbavétele tehát népnyelv-kutatói feladat volt. Szinnyei jóval gazdagabb tájszóanyagot dolgozott fel, mint elődei: Edelsbacher Antal és Hunfalvy Pál, de tanulmányában jobbra csak a

múlt század második feléből származó szóanyagot értékesítette. A magyar nyelv oláh jövevényszavainak olyan szakértője, mint Szabó T. Attila, elismeréssel szól Szinnyei kutatásairól: egyes szók esetében szócikkei szótörténeti fejtegetésekkel egészülnek ki, úgyhogy ezek a szócikkei már egyes feudalizmus kori román szókészleti elemek történeti szempontú feldolgozásának tekinthetők (l. Magyar Nyelv 1982: 386.).

Szinnyei a magyar nyelvjárások kutatását élete végéig fontos feladatként tartotta számon. 1914-ben a Nyelvtudományi Társaság XII. közgyűlésén nem mulasztja el bejelenteni, hogy az Akadémián egy

nagy kötetre való népnyelvi anyag van együtt, amely a *Magyar Tárjszótár* új kiadásának megjelentetésére vár. Ám háromnegyed év múltával országunk már besodródott az első világháborúba, s így nem csoda, hogy a *Tárjszótár* új kiadásának összeállítására sohasem került sor. Közéleti pályájának vége felé, 1926-ban, a tudós elnök ugyanazon Társaságban így nyilatkozik: „A népnyelvi anyag gyűjtése bele van véve a mi társaságunk munkatervébe, és eddig is tettünk már annyit, amennyit tehettünk. Ezt a munkát folytatnunk kell, mégpedig rendszeresen, tervszerűen. Csak legyen hozzá anyagi erőnk, alkalmas gyűjtőkről tudunk

gondoskodni. Minden nap drága, mert a művelődés sokféle útjának-módjának kiegyenlítő hatása alatt folyton pusztulnak a népnyelv kincsei” (*Magyar Nyelv* 1926: 79.). Szinnyei nem alaptalanul utalt arra, hogy „tettünk már annyit, amennyit tehettünk”. Elég, ha azt említem meg, hogy Csúry Bálint a Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából 1908 óta gyűjtötte a Szatmár megyei szamosháti nyelvjárás szókincsét, minek eredményeképp 1935-ben meg is jelent a *Szamosháti Szótár*. Ez már aztán megfelelt azoknak az igényeknek is, amelyeket Szinnyei egy korszerű magyar nyelvjárási szótárral szemben táplált. A baj csak az, hogy e

szótárt ma már nyelvtudományunk nem minden bírálója ismeri.

A népnyelven kívül kora ifjúságától kezdve beletartozott Szinnyei érdeklődési körébe a magyar köznyelv és irodalmi nyelv is. Ékesen szóló bizonyítéka ennek a magyar leíró nyelvtanoknak az a sorozata, amely évtizedek során kikerült tolla alól. Ezzel az állítással persze megint szembekerülök néhány nyelvészünk hitével és tanításával. Napjainkban ugyanis széles körben terjesztett nézet, hogy az úgynevezett hagyományos nyelvészet művelői képtelenek voltak a nyelвлеírást különválasztani a történeti nyelvészettől. Nézzük ezek után a tényeket!

Szinnyei a Nyelvtudományi Közlemények 1900. évi kötetében hírt ad arról, hogy 1898-ban megjelent E. N. Setälä finn nyelvtana, s megjegyzi a szerzőről: „Beéri azzal, hogy a nyelv tényeit konstátálja úgy, ahogy most vannak, és nem bocsátkozik nyelvtörténeti fejtegetésekbe, mert azok nem tartoznak e könyv keretébe. Azért pl. általában nem beszél hangváltozásokról.” Abból a tényből, hogy Szinnyei a Nyelvtudományi Közleményekben helyt adott egy finn leíró nyelvtan ismertetésének, nem tudok arra következtetni, amire a mai hivatalos uralisztika, hogy ti. a régibb nyelvtudomány nem tartotta a nyelv leíró vizsgá-

latát igazi tudományos értékű feladatnak. Sőt, nem látom azt a tételt sem igazolva, hogy Szinnyei barátja lett volna a leíró nyelvészeti és a nyelvtörténeti tények összekeverésének.

Ami a leíró nyelvtanok írását illeti, Szinnyei huszonhét éves volt akkor, amikor már leíró nyelvtant írt: *Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. I. rész. A középiskolák első osztálya számára. II. rész. A középiskolák második osztálya számára* (1884). E nyelvtannak az első része még 18 további kiadást ért meg (az utolsó 1926-ban jelent meg), a második része összesen 14 kiadásban látott napvilágot (az utolsó kiadás 1933-ból

való). Ezekből az adatokból én csak azt tudom kiolvasni, hogy Szinnyei gondoskodása jóformán egész életén át kiterjedt az iskolai magyar leíró nyelvtanokra is, s legkevesbé sem látott ebben valamiféle magához méltatlan tevékenységet. Ám ez a nyelvtan csak egyike volt a Szinnyei tollából származó leíró nyelvtanoknak. 1885-ben *Rendszeres magyar nyelvtan (középiskolák számára)* címen újabb nyelvtankönyvet jelentetett meg; ennek 17. kiadása 1933-ban hagyta el a sajtót. Ehhez járult harmadiknak *A magyar nyelv rendszere rövid előadásban. A középiskolák felsőbb osztályai számára és magánhasználatra* (1887); ez a to-

vábbiak során *A magyar nyelv címen* volt használatban (13. kiadása 1926-ból való). Ezek a számadatok arra vallanak, hogy a magyar tanulmányok jelentékeny része négy évtizeden át Szinnyei nyelvtanaiból ismerkedett meg anyanyelvének szerkezeti elemeivel és működésének jelenségeivel. Ez a tény inkább Szinnyei leíró nyelvtani munkásságának kiemeléséhez szolgáltat alapot, semmint e tevékenységének elhallgatására vagy lebecsülésére. Hogy a nyelvleírással szemben támasztott igények mások, mint a múltban voltak, az nem elegendő ok arra, hogy a múltbeli nyelvleírásról hamis képet fessünk.

Használható leíró nyelvtant persze aligha írhat olyan valaki, aki fel nem veti magának a nyelvleírás bizonyos elméleti kérdéseit. Értethető tehát, hogy ilyen kérdéseket Szinnyei is feltett magának. Foglalkozott például azzal a kérdéssel, hogy mi a mondat, s hogyan határozható meg (Magyar Nyelvőr 1882: 105–109.). Ez ismét arra vall, hogy Szinnyei, bár „hagyományos nyelvész” volt, nem idegenkedett az elméleti kérdésektől. A mondatot persze kora eljárása szerint jelentése alapján határozza meg, de ugyanakkor tesz vele kapcsolatban olyan megállapításokat is, amelyekből arra következtethetünk: a mondat tartalmán kívül

figyelmet fordított a mondat formai mivoltára is, sőt határozottan kijelenti: „A mondat formai dolog, kifejezési forma, . . . lényege éppen a kifejezésnek a módja, formája, nem pedig maga az ismeret” (i. h. 108–109.). Tiltakozik egyben az ellen a felfogás ellen, amely szerint a mondat ilyen vagy olyan *tény* kifejezésére szolgálna. Szerkeszthetünk ezer meg ezer olyan mondatot, amelynek semmi értelme sincs, illetőleg amelyek tartalma ellenkezik tudásunkkal, azt azonban nem mondhatjuk róluk, hogy nem mondatok, — írja Szinnyei. Ugyanezt a gondolatot Antal László nyolcvan évvel később így fogalmazza meg: „Bennünket . . . a

mondat esetében nem a valóság érdekel, hanem az a sajátos mód, az a forma, ahogy a nyelv a valóságot megfogalmazza” (Magyar Nyelv 1962: 443). Saussure-nél (1857–1913) pedig ezt olvashatjuk: „a nyelv forma és nem szubsztancia”. Figyelembe véve azt, amit e kérdésről Szinnyei vallott, helytelen tehát az a beállítás, amely szerint a hagyományos nyelvészet mindenkor csak a mondat tartalmát meg részeinek jelentését vizsgálta, illetőleg „a nyelvet, a kifejezés eszközét szüntelenül összetévesztette a nyelv segítségével kifejezett gondolatokkal”.

Leíró nyelvtanaiban Szinnyeinek természetesen meg kellett monda-

nia, hogy a mondatnak milyen részei vannak, s ezek hogy viszonylanak egymáshoz. Antal László szerint a hagyományos nyelvtan a mondatnak több részét különböztette meg: két fő részét — az alanyt és az állítmányt — meg a többi mondatrészt: a tárgyat, határozót és a jelzőt, s az utóbbiakat az alanyon és az állítmányon *kívüli* mondatrészeknek látta (Magyar Nyelv 1962: 445.). Antalnak ezen általánosító megállapítása azonban, ha Szinyei nézetére is tekintettel vagyunk, nem fogadható el. Szinyei ugyanis *A magyar nyelv* című népszerű ismertetőjében így nyilatkozik: „A legtöbb mondat két főrészből áll: állítmányból és alanyból

... Mind a kettő pusztá (azaz csupán egy szóból álló) vagy bővített (egynél több szóból álló) lehet” (33.). Már Szinyeinek ezen megállapítását is bajos lenne sikeresen félremagyarázni. Még kevésbé lehet rováására írni az Antal-féle nézetet akkor, ha figyelembe vesszük azt a példamondatot, amelyet Szinyei annak a szemléltetésére közöl, hogy a „bővített alany” meg a „bővített állítmány” fogalma hogyan értelmezendő. Példamondata a következő: „Az égi madarak / ágról-ágra szállnak.” Antal határozottan hangoztatja: „... a korszerű nyelvfelfogás szerint az alany és az állítmány abban az értelemben fő mondatrész, hogy

lényegében és elsősorban a mondat ebből a két részből áll.” Ha a Szinnyei idézte mondat tagolását tekintjük, ebből csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a „többi mondatrészt” Szinnyei sem az alanyon és az állítmányon kívül állónak, hanem egyikükhöz, illetőleg másikukhoz tartozónak fogta fel, s az alany meg az állítmány az ő nézete szerint is abban az értelemben fő mondatrész, hogy a mondat lényegében és elsősorban ebből a két részből áll. Antal nézetét véve alapul Szinnyeinck a mondat részeiről vallott nézetét „korszerűnek” kell tehát tekintenünk.

Foglalkoztatta Szinnyeit az a kérdés is, hogy mondatrész-e a

névelő, s ha az, milyen mondatrész (Magyar Nyelv 1925: 100—102. Szamosfalvy Gergely néven). Említett általános nyelvészünk a formális nyelvi elemzésről szóló, 1964-ben megjelent könyvében úgy tudja, hogy az úgynevezett hagyományos nyelvészet a névelővel nem tudott mit kezdeni, s ezért mondatnani elemzés során vagy egyszerűen kihagyta, vagy pedig — következtetlenül és logikátlanul — mondatnani minősítés helyett szófaji minősítéssel illette, „névelő” voltát emlegette. Antal szerint „csak úgy oldhatjuk meg a kérdést, ha az A-t [a névelőt] is az alanyhoz soroljuk”. Szinnyei azonban a jelzett helyen nem hagyta ki a

névelőt a mondattani minősítésből, s nem is nevezi azt mondattani elemzés során „névelő”-nek, hanem azt vallja: a névelő is mondatrész, mégpedig jelző (csak nem olyan tartalmas, mint a jelzők általában). Vallja továbbá azt is, hogy — éppen jelző volta folytán — összetartozik a rákövetkező szóval. Hiszen talán mégiscsak túlzás volna azt gondolni Szinnyeiről, hogy még ennyit sem tudott volna a jelzőről. Véleményem szerint egy tudományos irányzat cáfolata meggyőzőbb, ha annak tanításait nem valamely tizedrangú, állásfoglalásra nem hivatott hitvallójának, hanem tudományos szinten álló képviselőinek az írásain keresztül cáfoljuk.

Ellenkező esetben lehet ugyan a beavatatlanok előtt diadalt aratni, az ilyen diadal azonban nagyon olcsó diadal, s nem kívánczik a tudományos irodalom lapjaira.

A nyelvtan elméleti kérdései közé tartozik az a kérdés is: főnév-e a főnévi igenév. Szinnyei ebben a kérdésben is dönt, mégpedig csupán formális elemzés alapján (Magyar Nyelv 1909: 135.): a főnévi igenév ugyan kétségkívül a főnevek osztályába tartozik, de mégsem szabad a többi főnévvel egy kalap alá vonni, mert: 1. a főnévi igenévnek nincs többes száma; 2. képző nem járulhat hozzá, 3. névutót nem lehet hozzátenni, 4. jelzője nem lehet, tehát névelője

sem. A formális nyelvi elemzés nyomai felfedezhetők tehát a hagyományosnak nevezett nyelvészek egyik-másikának megnyilatkozásaiban is.

Arról a kérdésről, hogy a hangtan mellett a mondattan elhanyagolható, mellékes része-e a magyar leíró nyelvtannak, nem nyilatkozik Szinnyei. Ám ha figyelembe vesszük azt, hogy *Iskolai Magyar Nyelvtanát* — amint már ennek címében jelzi — mondattani alapon írta meg, s németül írt magyar nyelvtanában jóval nagyobb teret szentel a mondattani kérdéseknek, mint a hangtannak, akkor nem látjuk igazoltnak azt a mai kritikai álláspontot, mely szerint nyelvés-

szeink a múltban a mondattant a hangtannal szemben elhanyagolták.

Nagy érdeme Szinnyeinek, hogy magyar leíró nyelvtanokat nemcsak magyarok, hanem külföldiek számára is írt. Antti Jalavával együtt írt tankönyvét (l. 9.) természetesen nem nevezhetjük nyelvtannak, már címe szerint is nyelvtan azonban a Szinnyei—Kivekäs-féle tankönyvnek az a része, amely — Szinnyei tollából — a Finn Irodalmi Társaság kiadásában 1912-ben jelent meg (harmadik kiadása 1950-ből való). Ez a nyelvtan lényegesen különbözik a magyarok számára írt nyelvtanoktól egyrészt — legalábbis a századunk első felére jellemző nézet

szerint — eredeti felfogáson alapuló rendszerénél, másrészt azon részleteinél fogva, amelyek egy, idegenek számára készült nyelvtanban nagyon is szükségesek, magyar anyanyelvűek számára viszont nélkülözhetők. Már néhány évvel ezen nyelvtan megjelenése előtt egy tájékozott nyelvészünk megállapította: szükséges volna német nyelven való megjelentetése is, mert „tudományos szempontból is elfogadható, német nyelven írt magyar nyelvtannak úgy is régen érezzük szükségét” (Magyar Nyelv 1909: 426.). A cikkíró kívánsága teljesült: 1912-ben Szinnyei nemcsak finn, hanem német nyelvű leíró nyelvtant is közzétett (*Un-*

garische Sprachlehre), az utóbbit az ismert Göschen-sorozatban.

Szinnyei magyar nyelvtanai nagyon eltérő megítélésben részesültek. Németül írt nyelvtanáról a maga korában ezt írták: „Szinnyei előtt . . . a maga könyve megírásakor . . . eddig figyelmen kívül hagyott cél lebegett . . . munkája tartalmából és módszeréből azt kell következtetnem, hogy — inkább tudományos céljai voltak vele. Azt hiszem, hogy a mai magyar köznyelv rendszerének rövid, de tudományosan pontos összefoglalását akarta adni . . . Ha ez a felfogásom csakugyan helyes, akkor azt kell mondanom, hogy Szinnyei a német könyv kiadásával föltét-

lenül hasznos munkát végzett, mert mesteri módon pótolta vele egy valóban érezhető hiányt” (Horger Antal: Magyar Nyelv 1913: 41.). Megállapítja még az ismertető, hogy a két külön nyelvű nyelvtan közül egyik sem fordítása a másiknak, „mert nemcsak a fölhozott példák különböznek nagyrészt . . ., hanem a tárgyalt anyag vagy ennek magyarázata is ott, a hol ez szükségesnek mutatkozott . . . A magyar nyelvész számára sem lesz fölösleges legalább is a hangtani résznek figyelmes átolvasása, mert . . . sehol sem találja meg másutt a mai magyar nyelv hangtani sajátságainak ilyen rövid, de teljes összefoglalását” (i. h.).

Hasonló elragadtatással nyilatkozik Szinnyei németül írt nyelvtanáról a svéd K. B. Wiklund: „Végre egy olyan, idegenek számára írt magyar nyelvtan, amelynek megírására arra hivatott szerző vállalkozott . . . Az ember fellélegzik, amikor Szinnyei Göschenkötetét kezébe veszi! Benne minden, amire egy külföldinek első sorban szüksége van, röviden, helyesen és rendkívül világosan van feltárva.”

Egészen más képet kapunk Szinnyei leíró nyelvtanairól, ha a mai hazai kritikai irodalmat olvasuk. Például a mai magyartanárjelöltek — legalábbis a használatban levő uralisztikai tankönyvből

— csak annyit tanulnak meg, hogy a finnugor nyelvek leíró vizsgálatát régebben kirekesztették nálunk a finnugor nyelvtudomány feladatai közül. Saját véleményem szerint az előbbi értékelések a helytállóak. Nehezen tudom ugyanis elképzelni, hogy a finnugor nyelvek tudós kutatója, Szinnyei József, úgy írt volna tudományos értékű s több tekintetben új, illetőleg újszerű leíró magyar nyelvtant, hogy annak leírását nem tekintette tudományos feladatnak.

Láttuk immár, hogy írt Szinnyei iskolai magyar nyelvtanokat a közoktatás céljainak megvalósítására és leíró magyar nyelvtanokat a magyar nyelv külföldi megismer-

tetésének és oktatásának az elősegítésére. Volt azonban gondja arra is, hogy az iskola padjaiból immár kinőtt felnőtteknek, a nagyközönségnek is tájékoztatót adjon a kezébe anyanyelvének életéről, sokrétűségéről és múltjáról. 1929-ben „A Magyar Szemle Kincses-tára” című, a maga idejében jól ismert és népszerű sorozatban *A magyar nyelv* címen a nyelv életével, a magyar irodalmi és köznyelvvél, a nyelvújítással és nyelvújításaink jellemző sajátágaival ismertette meg az érdeklődőket. Itt persze kitér a régi magyar nyelv emlékeire, jövevényszavainkra, valamint a nyelvünkben megfigyelt idegenes mondatszerkezetekre meg

mondásokra is, hiszen enélkül nem adhatott volna nyelvünkről még megközelítően sem teljes és hű képet. Megokolt volt a nyelvünk rokonait ismertető zárófejezetnek a könyvbe iktatása is, hiszen annak megjelenésekor még több téves nézet kerengett a köztudatban, mint amennyiről manapság tudunk. A könyvecske számára megszabott szűk terjedelem nem akadályozta meg a szerzőt abban, hogy a nyelvtudományban felbukkanó néhány téves nézettel is szembeszálljon. Kifejti, hogy a több szavunkban észlelhető rövidülés meg hang elveszés nem jelenti nyelvünk romlását, hiszen lehetővé teszi, hogy a beszélő kevesebb hanggal tudja

kifejezni azt, aminek a kifejezéséhez korábban többre volt szüksége. Szinnyei ezen állásfoglalásában a ma sokat emlegetett teleologikus szemlélet megnyilatkozását látom. Természetesen elutasítja Szinnyei azt a régóta hangoztatott nézetet is, mely szerint a nyelvjárások az irodalmi nyelvnek, a köznyelvnek elfajulásai lennének. Állást foglal továbbá nyelvhelyességi kérdésekben. Könyvecskéje nemcsak hasznos, hanem egyben élvezetes olvasmány is, mert mondanivalóját tömören és világosan fogalmazza meg.

A magyaron kívül szerzett magának érdemeket a finn nyelvnyelvtana körül is. Átdolgozta

ugyanis Budenz József finn nyelvtanát, s ez — a harmadik kiadástól (1894) kezdve — Szinnyei átdolgozásában jelent meg újabb és újabb kiadásban. Ezen átdolgozásban alig van olyan fejezet, amely megmaradt volna régi alakjában, s valamennyi változtatás csak hasznára vált a munkának. Átdolgozott kiadásaival Szinnyei a finn nyelvnek a hazai egyetemeken folyó oktatását könnyítette meg és tette korszerűbbé.

Itt említtem meg, hogy Szinnyei nem csupán iskolai nyelvtanaival, hanem olvasókönyvek szerkesztése útján is szolgálta a magyar közoktatás ügyét. Magyar olvasókönyve a középiskolák I—III.

osztályában volt használatban, s 1887 és 1917 között számos kiadásban látott napvilágot.

Az élő magyar nyelvvel kapcsolatosan egész közéleti pályáján részt vállalt Szinnyei a nyelvművelés feladatainak végzéséből is. Mai nyelvészeink egyik-másika az egész nyelvművelést elintézi egy kézlegyintéssel, nem látva abban semmi egyebet, mint purizmusra törekvést, az idegen eredetű szavak üldözését. Mélységesen téved azonban az a nyelvészünk, aki Szinnyei nyelvművelő tevékenységének ismerete nélkül azt is csupán az idegen szavak használata elleni kardoskodásnak véli. Hiszen Szinnyei egyenesen védelmére kel a

szükséges és hasznos jövevény-
szavaknak: „Én éppenséggel nem
vagyok rajongó híve a purizmus-
nak . . . teljes készséggel elismerem
bizonyos idegen szavak használatá-
nak jogosultságát. Még a szépíró-
nak is szüksége lehet rájuk, mert
néhány idegen szóban van olyan
jelentésbeli vagy hangulati árnya-
lat, amely a megfelelő magyar szó-
ban nincs meg. Még kevésbé lehet
el nélkülük a tudós; egyrészt
azért nem, mert az idegen műszó
neki és közönségének éppen azt és
csakis azt jelenti, amit ő értetni
akar; másrészt pedig a tudomány
nemzetközi volta miatt. Milyen
nehéz dolgunk volna pl. nekünk
nyelvészeknek, akik hat-hét nyel-

ven írt szakmunkákat olvasunk,
ha minden külföldi szaktársunk
a teljes purizmusnak hódolna
s mi kénytelenek volnánk minden
egyes közös műszó helyett hatot-
hetet megtanulni!” (Magyarosan
1933: 76.). Azt azonban vallja
Szinnyei, hogy ne használjunk
idegen szót, ha van jó magyar
megfelelője. Rámutat a fölösleges
idegen szavak használatának okára
is: „Az idegen szavaknak megvan a
maguk csábító varázsa, mert hasz-
nálójuk tudós színben tűnik föl.
Meg aztán előkelőbbek is a magyar
szónál . . . De legfőbb előnyük az
idegen szavaknak az, hogy kényel-
mesek; egyrészt azért, mert készen
kapni őket . . ., másrészt mert

veszedelem nélkül dobálódzhatik velük az is, aki a jelentésükkel nincs egészen tisztában” (i. h. 77.). Ostorozza Szinnyi a jó magyar szókapcsolatok hibás használatát, a túlságig vitt, ízléstelen népieskedést meg egy csomó elkoptatott, útszélivé sülyyedt szó és kifejezés minduntalan alkalmazását. Hangoztatja: „a nyelvérzékét ápolni, fejleszteni kell és mindig ébren kell tartani. Akik közömbösek, fásultak, azoknak járjon ki a megrovás ostora”.

Fenti elveit Szinnyi 1924-ben a budapesti egyetemen tartott rektori beszédében fejtette ki. Ennek ellenére már két év múlva, 1926-ban a Magyar Nyelvtudományi Társaság közgyűlésén mint a Társaság

elnöke újra szóvá teszi a tiszta és helyes magyar nyelv ügyét, s meggyőződéssel hirdeti: „Nagyon kíváncsian, hogy társaságunk folyóirata . . . ismét nagyobb lendülettel fogjon hozzá a gyom és dudva irtásához . . . A nem kíváncsian »nyelvfejlődés« ellen . . . berzenkedik a nyelvérzékünk, azért gátat kell neki vetnünk” (Magyar Nyelv 1926: 79—80.). Néhány évtizeddel ezelőtt még azt olvashattuk, hogy a múltban a nyelvtudósok azt tanították: „. . . a tudomány csak vizsgálja és leírja a nyelvet, de nem avatkozik a fejlődésébe. A nyelv-búvár — akár a természettudós, minden jelenséget tudomásul vesz,

úgy ahogy van. Semmit sem tart se szépnek, se rútnak, se helyesnek, se helytelennek" (Magyar Nyelvőr 1950: 76.). Ebben a kapcsolatban hiányolom a nagyobb teljességre törekvést és a tárgyilagosságot. Szinnyei ugyanis egy negyed évszázaddal korábban így nyilatkozott: „Azt mondják, hogy a nyelvészet főcélja a nyelv megértése, nem pedig megítélése. És ez igaz is. De ha mármost ráolvassák a nyelvészre azt a francia mondást, hogy »mindent megérteni annyi, mint mindent megbocsátani«, ezzel arra kárhoztatják, hogy a szokatlan, a nyelvérzékelt bántó új nyelvi jelenségeket közömbösen vegye, mert hiszen mint nyelvész »meg-

érti» keletkezésüket, tudja, hogy miképpen, minek az analógiájára termettek . . . De nem lehetünk ilyen »megértők«, ilyen egykedvűek, ilyen közömbösek, ha a magunk nyelvéről van szó . . . Elvégre a legtöbb »megértéssel« megáldott magyar nyelvész sem csupán nyelvész, hanem magyar ember is' (Magyar Nyelv 1926: 80). Ma már — úgy tetszik nekem — Szinnyeinnek ez az elve egy-két „korszerű” nyelvészünk gondolkodása szerint elavult. Sejthetőleg ez a nézetük: a legújabb általános nyelvészeti tanok ismerete olyan érdem, hogy az felmenti a nyelvészt a magyar nyelv helyes használatának követelménye alól. Úgy vélem: Sziny-

nyei álláspontja jobban szolgálta a magyar közművelődés érdekét, mint az utóbbi. Ha Szinnyei nyelvhelyességi elveit ma is széles körben komolyan vennék, alighanem kevesebb volna a panasz a tankönyvek stílusának homályosságára, a közéleti megnyilatkozások laposságára és egyéb nyelvi hibákra. Az utóbbiak közt szóvá teszi Szinnyei kiejtésünk romlását is. Kodály Zoltánnak a magyar kiejtés romlásáról tizenegy évvel később elhangzott előadása is tanúsítja, hogy Szinnyei bíráló megjegyzései nagyon is időszerűek és helyénvalók voltak.

Szinnyeinek a nyelvművelő munkában való részvételéből szinte

önként következik a helyesírás kérdései iránti érdeklődése. Abban a korban, amelyben Szinnyei működött, tartózkodását a helyesírási vitákban való részvételtől még elképzelni is nehéz lett volna. Hiszen hét évre rá, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Szinnyeit levelező tagjává választotta, azaz 1891-ben, Simonyi Zsigmond az Akadémia összes ülése által 1879-ben elfogadott és megjelentetett helyesírási szabályzat módosítására négy pontból álló javaslatot terjesztett elő, amely az Akadémián belül és kívül egyaránt nagy visszhangot keltett. Simonyi javaslatai a következők voltak: 1. a *cz* kettős betű csak a régi családnevekben

maradjon meg, egyebükt írjunk helyette c-t, 2. a kétjegyű mássalhangzók kettőztetése esetén csak az előtagot írjuk kettőzve, tehát *arany*nal helyett *arannyal*, 3. az *a* *kí*, *a* *mi* vonatkozó névmás egybeírandó, 4. ne csak a meghonosult, hanem a meghonosodó idegen szavakat is írjuk magyarosan. Simonyi javaslatait 1901. február 25-én tartott összes ülésén az Akadémia elvetette. Az Akadémia ezen állásfoglalását a maga korában is, később is sokan elítélték. Az akadémikusoknak a régihez való görcsös ragaszkodását látták benne, sőt akadt olyan is, aki úgy értékelte, mint arisztokratizmust, törekvést arra, hogy helyesírásunk

a kiejtéstől továbbra is távol álljon, nehogy a nép széles rétegei is el tudják sajátítani, és így a közműveltség részeseivé váljanak (vö. Magyar Nyelvőr 1950: 81.). Ám ez a megítélés is, mint minden sommás ítékezés, bizonyos mértékig méltánytalan, mert figyelmen kívül hagyja azokat az akadémiai tagokat, akik helyesírásunk korszerűsítésének gondolatát pártolták, s az akadémiai összes ülés határozatával nem értettek egyet. A globális elítélések nemcsak akkor igazságtalanok, ha élőket bélyegeznek meg, hanem akkor is, ha holtakat marasztalnak el, tehát védekezésre képteleneket sújtanak. Hiányolom ezért annak a megemléését, hogy a

jelzett kérdésben milyen álláspontot foglalt el Szinnyei József. Elvégre ő elég fontos személy volt az Akadémián ahhoz, hogy nézetéről tudomást vegyünk, s ő mint nyelvész sok más akadémiai tagnál hivatottabb volt arra, hogy a módosítandó helyesírás kérdésében hallassa szavát. Szinnyei pedig nem hallgatott, sőt ismételten is kifejtette nézetét: „... hadd ejtsünk néhány szót a tervezett gyökeres újítások elmaradásáról. Hármat a négy közül szerettünk volna az új szabályzatban látni: az egyszerű c-t, a vonatkozó névmások egybeírását (*aki, ami* stb.) és a kettős betűk egyszerűsítésének kiterjesztését a ragos alakokra (*összel,*

arannyal, vesszen stb.) is. Mind a három nagyon kíváncsú és nemcsak kényelmességi, hanem didaktikai szempontból is nagyon célszerű újítás lett volna” (Egyetemes Philológiai Közlöny 1901: 413–414). Ebből nyilvánvaló: ha Simonyit — tekintettel helyesírásunk korszerűsítésére irányuló törekvéseire — haladónak minősítjük, akkor — e kérdésben — nagymértékben haladónak kell tartanunk Szinnyeit is, hiszen nyíltan állást foglalt Simonyi javaslatai mellett. Egy másik megnyilatkozásából az derül ki, hogy a jelzett kérdésben nem is csupán Szinnyei állt Simonyi mellett, hanem „a nyelvészek” általában: „... hogy a szabályzat

korántsem helyezkedik (mint némelyek hangoztatják) mereven el-
lentébe az étellel, mutatja az, hogy
sok szónak régibb írásmódja mel-
lett az újabban szokásossá váltat is
részint egyaránt helyesnek mond-
ja, részint legalább megengedi. Ez
azt a reménységet kelti bennünk,
hogy idővel majd belekerül a sza-
bályzatba az a néhány czélszerű újí-
tás is, a melyet a nyelvészek sürget-
nek, t.i. a *cz* helyébe a *c*, a vonatko-
zó névmások egybeírása (*aki*, *ami*,
amely stb.) és a kettős betűk egy-
szerűsítésének a ragos alakokra való
kiterjesztése . . .” (Nyelvtudomá-
nyi Közlemények 1901: 249.).

Figyelmet érdemel az is, hogy a
Magyar Tudományos Akadémia

újonnan átvizsgálta s 1901-ben ki-
adott helyesírási szabályzatában
mire hívja fel Szinnyei a figyelmet,
s mi az, amit benne jónak talál.
Kijelenti: „Ez az új szabályzat az
előbbihez képest több tekintetben
haladást és javulást mutat. Sokkal
rendszeresebben, czélszerűbben
van megszerkesztve, mint a régi
. . . Az írásjelek használatáról szóló
szakasz és a szójegyzék egészen új”
(Nyelvtudományi Közlemények i.
h.). Összevetve Szinnyeinek ezt a
megállapítását azzal az ismertetés-
sel, amelyet a magyar helyesírás
1901-ben kiadott szabályzatáról
Simonyi írt (Magyar Nyelvőr
1901: 130–131.), arra a követke-
ztetésre kell jutnunk, hogy „az

újonnan átvizsgált" szabályzatban Szinnyei azt tartja dicséretre méltónak, ami benne Simonyitól származó újítás. Úgy látszik tehát: Szinnyei kész volt arra, hogy nagyszerű kortársa érdemeit elismerje. Simonyi egyetlen olyan javaslata, amellyel Szinnyei és „a nyelvészek” nem értettek egyet, a meghonosodó idegen szavaknak kivétel nélkül való magyarosan írását irányozta elő. Ám elutasító álláspontját Szinnyei kellőképp megokolta. Ehhez még megjegyzendő: idegen eredetű szavainknak válogatás nélkül történő magyaros írásmódját eddig még a „maradi” Akadémiától minőségileg különböző mai Akadémia sem tartotta szükségesnek.

Tudjuk: annak, hogy az Akadémia összes ülése nem fogadta el Simonyi javaslatait, súlyos következményei lettek. Simonyi új helyesírást dolgozott ki (l. Nyelvészeti Füzetek 5. 1903.), s 1903-ban kelt, 862. számú körrendeletével Wlassits Gyula vallás- és oktatásügyi miniszter a középiskolák, polgári iskolák és a tanítóképzők számára ezt tette meg „irányadónak”, azaz ennek használatát tette kötelezővé. Így ez időtől kezdve kétféle helyesírásunk volt: az akadémiai és az úgynevezett iskolai helyesírás. Ez a helyzet igen sok zavarnak és visszásságnak lett forrása. Ezért az Akadémia 1908-ban megbízta I. Osztályát, hogy az

akadémiai és az iskolai helyesírás beható vizsgálata alapján egységes helyesírást dolgozzon ki. A korabeli jegyzőkönyvekből következően a hosszadalmas huzavona során Szinnyei mindenkor a kétféle helyesírás egységesítése mellett foglalt állást, s a haladó irányt képviselte. Álláspontjának kifejtésére és érvényre juttatására jó lehetősége is volt, hiszen elnöke volt azon Helyesírási Bizottságnak, amelyet 1911 őszén az Akadémia a kétféle helyesírás egységesítése céljából javaslatétel végett kiküldött. A Bizottság javaslatát az Akadémia 1915. november 29-én tartott összes ülésén a főtitkár terjesztette elő. Az előterjesztett javaslatból az

világlik ki, hogy a Bizottság magáévát tette mindazokat a helyesírási újításokat, amelyeknek megvalósítását a Nyelvtudományi Közleményekben megjelent cikkében Szinnyei kívánatosnak jelezte. Nem Szinnyein múlt, hogy az Akadémia még 1915-ben sem döntött az egységesítendő helyesírás ügyében, hanem úgy határozott: „... a Bizottság munkálata érdemleges tárgyalás végett küldessék meg az I. Osztálynak, melynek jelentése a II. és III. Osztálynak közlendő lesz. Csak ezután terjesztendő a munkát az osztályok véleményeivel együtt az összes ülés elé” (Akadémiai Értesítő 1915: 690.). A helyesírás egységesítése tárgyában az

Akadémia végleges döntése csak 1922. május 29-én született meg (l. Akadémiai Értesítő 1922: 264.). Ez lényegében a Szinnyi elnöklete alatt működő Helyesírási Bizottság 1921-ben kidolgozott javaslatát tette magáévá, azaz elfogadta a Simonyi-féle javaslatoknak Szinyeyitől is mindenkor támogatott többségét. Bátran vallhatjuk tehát: Szinnyeinek mint az Akadémia I. Osztálya tekintélyes és szakértő tagjának helyesírásunk egységesítésében lényeges része volt, annál is inkább, mert „Szinnyi József szövegezte meg és fogadtatta el a bizottsággal azokat a pontokat, amelyek alapján az Akadémia összes ülése a helyesírási szabály-

zatot elfogadta, s ezután a vallás- és közoktatásügyi miniszter a szabályzatot valamennyi iskolára nézve kötelezővé tette” (l. Melich János: Magyar Nyelv 1943: 260.).

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
SZOLGÁLATÁBAN
ÉS A KÖZÉLETBEN

Szinnyei Józsefet Budenz József és Barna Ferdinánd ajánlására 1884-ben választotta meg levelező tagjává a Magyar Tudományos Akadémia. Rendes taggá 1896-ban lépett elő. Budenz József halála után, 1898-tól kezdve fontos feladatkört látott el az Akadémia I. Osztályán belül: elnöke volt a Nyelvtudományi Bizottságnak. Minthogy az I. Osztály nyelvész tagjai első fokon ezen bizottságban terjesztették elő javaslataikat, és itt döntöttek a felmerülő vitás kérdésekben, nyilvánvaló, hogy Sziny-

neinek iránymutató, sőt — néha — döntő szerepe volt a Bizottság munkájában. A Nyelvtudományi Bizottság munkája fontosságának hangsúlyozására elég annyit említenem, hogy ezen bizottság vizsgálta át időnként a helyesírás elveit, ez adta ki újra és újra helyesírásunk szabályait, és ez jelölte ki az Akadémia nyelvészeti folyóiratainak szerkesztőit. Ez a bizottság volt illetékes határozni nyelvtani kérdésekben is.

1906-ban Szinnyei munkája — annak folytán, hogy az I. Osztály titkárává választották — még szaporodott. Ezt a tisztét több mint 32 éven át töltötte be. 1922 óta igazgatótagja volt az Akadémiának.

Ha meggondoljuk, hogy az Akadémia az első világháborút követően mennyivel kedvezőtlenebb körülmények között végezte munkáját, mint korábban, mennyire csökkent a tudományos munka támogatásának s a könyvkiadásnak a lehetősége, nem mehetünk el értetlenül amellett, hogy Szinnyei az Akadémia igazgatásában is részt vállalt. 1925-től kezdve egy nagyszabásúnak induló tudományos vállalkozás vezetése is ráhárult. Ennek a vállalkozásnak a célja az új akadémiai nagyszótár létrehozása volt, amely a Czuczor Gergely és Fogarasi János szerkesztette, *A magyar nyelv szótára* című mű korszerűsített változata és folytatása

lett volna. A munkálatok vezetésére az Akadémia 1898-ban állandó szótári bizottságot állított fel, melynek első elnöke Szily Kálmán volt (elhunyt 1924-ben). Szinnyei akkor került a bizottság élére, amikor a megváltozott körülmények miatt az új nagyszótár tervének belátható időn belül történő megvalósítására már gondolni sem lehetett. Tevékenyebben vette ki részét az Akadémia helyesírási albizottságának munkájából, melynek elnöki tisztét 1939-ig töltötte be. E minőségében fő törekvése helyesírásunk egységének megőrzése volt. Mindennapos elfoglaltságot jelentett számára az Akadémia könyvtárának vezetése. Ezt 1927-től helyettes fő-

könyvtárnoki, majd — 1928-tól — főkönyvtárosi minőségben végezte. Működésének legjelentősebb mozzanata a Könyvtár cserekapcsolatainak fejlődése volt, amiben nagy része lehetett a főkönyvtáros széles körű tájékozottságának és nemzetközi hírnevének. Végül élete utolsó évtizedében szervezeti kapcsolatba került Szinnyei az 1932-ben új lendülettel induló nyelvművelő munkával is. Az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága ugyanis 1931 elején elhatározta, hogy az Akadémia I. Osztályának határozata értelmében a maga kebelében Nyelvművelő Szakosztályt létesít. E szakosztály 1933-ban Nyelvművelő

Bizottsággá alakult, s elnökévé — Négyesy Lászlónak ugyanezen évben bekövetkezett halála után — Szinnyeit választotta meg. Természetes, hogy ily körülmények közt Szinnyeinek egy ideig — 1933-tól 1937-ig — része volt a Nyelvművelő Bizottság Magyarosan nevű folyóiratának a szerkesztésében is: munkájukat a szerkesztők a Bizottság elnökének közreműködésével végezték. Ami a nyelvhelyesség elvi kérdéseit illeti, a bizottság számára e tekintetben is elnökének nézetei voltak irányadók — következve abból, hogy a Magyarosan már második évfolyamában közölte Szinnyeinek 1924-ben tartott rektori beszédét,

amelyben nyelvhelyességi elveit fejtette ki.

Szinnyeinek szerkesztői tevékenységét érintve, nem mellőzhetjük azon érdemének méltatását, amelyet a Nyelvtudományi Közlemények szerkesztőjeként szerzett magának. A szerkesztés munkáját 1896-tól 1930-ig végezte. Ez idő alatt 22 kötet került ki kezéből. Szerkesztősége idején a Nyelvtudományi Közlemények nagy tekintélyű folyóirat volt. Elsősorban a finnugrisztika folyóirataként volt ismert, de helyet kapott benne a vele kapcsolatos tudományterületről is számos fontos értekezés. A külföldi nyelvtudomány nagyságai közül ott találjuk a szerzők

névsorában a finn Paasonen Henrik, G. J. Ramstedt, Setälä Emil és Wichmann György, a norvég Nielsen Konrád, az orosz Patkanov Szerafim, az osztrák Schuchardt Hugó és a svéd Wiklund K. B. nevét. A korábban évenként megjelenő folyóirat kötetei — nyilvánvaló okokból — csak az első világháború éveitől kezdve kezdtek ritkulni, s ekkortól kezdve észlelhető a munkatársi gárda létszámának csökkenése is.

1906-tól 1937-ig szerkesztője volt Szinnyei az „Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből” című akadémiai sorozatnak is.

A Magyar Tudományos Akadémia Szinnyei József szemében a

magyar nyelvvel és rokonaival foglalkozó kutatások központja, legfontosabb szerve volt. Érthető tehát, hogy a fennállásának századik fordulója alkalmából tartott ünnepségen összefoglalta és a nyilvánosság elé tárta azt, amit az Akadémia a magyar nyelvtudományért tett. Ami pedig a további teendőket illeti, azok megvalósításából körülbelül még két évtizedig Szinnyei József is kivette részét, s a Felsőházban is 1927-től ő képviselte az Akadémiát.

A másik tudományos testület, amelyben Szinnyei évtizedekig vezető szerepet játszott, a Magyar Nyelvtudományi Társaság volt. E társaság 1903-ban alakult meg,

s alelnökévé 1904-ben Szinnyei Józsefet választotta. A társaság alapítójának, Szily Kálmánnak 1921-ben történt lemondását követően, azaz 1922-től, Szinnyei József vette át az elnöki tisztelet. Ezen évszámok azt jelentik, hogy előbb mint alelnök, majd mint elnök negyven esztendőn át ő irányította és vezette a társaságot. Azon elnöki beszédeiben, amelyeket a társaság évi közgyűlésén tartott, nemcsak a magyar nyelvtudomány eredményeire mutatott rá, hanem szóvá tette a hiányosságokat is, s kijelölte a soron következő feladatokat. A Magyar Nyelvtudományi Társaság egyesíteni kívánta a magyar nyelvészeket a

magyar nyelv múltjának feltárására, a nyelvjárások kutatására, valamint a beszélt nyelv és az irodalmi nyelv tisztaságának őrzésére. Ebből a munkából Szinnyei nemcsak a társaság vezetése útján vette ki részét, hanem számos tartalmas értékezésének a társaság folyóiratában való közlése révén is.

A TUDÓS ÉS EMBER

Szinnyei Józsefnek mint tudósnek egyik legjellemzőbb tulajdonsága a lankadatlan munkaszeretet volt. Erről ékesszólóan tanúskodik az a tízlapos munkásságjegyzék, amely 1874-től 1926-ig megjelent könyveinek és kisebb-nagyobb értekezéseinek a felsorolását tartalmazza (Magyar Nyelv 1927: XIV—XXV.). Pedig Szinnyei munkássága hetvenedik életévének betöltésekor még nem zárult le! Munkásságának jegyzéke, amint ezt egyebek közt a Magyar Nyelv és a Nyelvtudományi Közlemények

mutatója tanúsítja, a továbbiak során még számos tétellel egészült ki. Ehhez figyelembe kell még vennünk azt, hogy nyomtatásban megjelent művei Szinnyei életművének csak egy részéről tanúskodnak. Hiszen nem kétséges, hogy idejét és munkabírását az egyetemen, tudományos testületekben és a közéletben kifejtett tevékenysége ugyancsak nagymértékben igénybe vette. Nem szabad továbbá elfelednünk, hogy munkái közt ott szerepel a Magyar Tájszótár is, azaz egy olyan jellegű mű, amilyennek az elkészítése századunk második felében már nem egy ember, hanem egész munkacsoport feladata szokott lenni. Jellemző Szinnyei mun-

kaszeretetére és munkabírására, amit 81 éves korában ír magáról az Akadémia I. Osztályához intézett levelében: „Nem vagyok még fáradt ember. Bírom a munkát, és szeretek is dolgozni.”

Másik, a tudomány szempontjából nagyon lényeges kutatói tulajdonsága a pontosság, az alaposág volt. Tájszótára bevezetésében maga írja: „a felibe-harmadába végzett munka nekem nem kenyerem”. Ennek az 1893-ban leírt önvalloomásának az igazát egész élete munkássága tanúsítja. Tudományos következtetéseinek igazolásához sokszor igen nagyszámú adatot használt fel, ám az adatok száma magában nem nyugtatta meg lel-

kiismeretét: mindenkor feladatának tartotta adatai hitelességének az ellenőrzését is. Szigorúságot nemcsak másokkal szemben gyakorolt, hanem önmagával szemben is: tudományos munkájában mindig tárgyilagosságra törekedett, s e törekvésében nem engedte befolyásolni magát sem saját és mások érzelmeitől, sem a közvélemény várható visszahatásától. 27 éves korában a Budenz-albumban ezt írja: „A tudósnak a szíve hideg. Ő nem hallgathat sem a rokon-, sem az ellenszenv sugallatára; nem szeret senkit és semmit, csak a tisztá igazságot. Ezt keresi, és ha megtalálta, hirdeti országnak-világnak, és esze ágában sincs azzal törődni,

hogy ez az igazság ínyükre van-e az embereknek, vagy nincs.” Az így jellemzett tudósban azok, akik ismerik munkásságát, Szinnyei József-re ismernek.

Szinnyei fenti elvéből következik, hogy számos tudományos vitának volt részese. Ha az volt a meggyőződése, hogy egyik vagy másik kutatótársa téves nézeteket hirdet, nem riadt vissza attól, hogy ellentétes nézetét tudományos vagy közéleti nagyságokkal szemben is kifejtse. Vitázó megnyilatkozásainak erejét nagymértékben növelte szigorú logikája és kifejezésbeli pontossága. Néhány vitázó jellegű írásáról tudományos munkásságának ismertetése során már számot

adtam, úgyhogy rájuk itt újra nem térek ki.

Rendkívüli erénye volt Szinyeinek mint kutatónak, hogy a nyelvi tények tisztelete, a nyelvi anyag jelentőségének elismerése nem jelentette nála a nagy összefüggések felismerésére irányuló törekvés hiányát. Éppen manapság különös okunk van annak hangsúlyozására, hogy megvolt benne a képesség szaktudománya eredményeinek rendszerezésére és összefoglalására. *Magyar Nyelvhasználat*ának újabb és újabb kiadásai meg említett *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft* című műve megbízható forrásműül szolgáltak nemcsak a hazai, hanem a külföldi

nyelvész társadalom számára is. Könnyen elképzelhető, hogy a hazai finnugor nyelvtudomány a *Magyar Nyelvhasználat* újabb és újabb kiadásai nélkül elsorvadt volna, elvesztette volna kapcsolatát a nemzetközi tudománnyal, s provinciális próbálkozásokká fajult volna, mert nagyon kérdéses, hogy lett volna-e más, aki ilyen összefoglalásokat Szinyeieéhez hasonló átfogó tájékozottsággal, erős kritikai érzékkel és pontossággal létre tudott volna hozni. Összefoglaló műveinek jelentőségét mutatják saját tapasztalataim: Tartuban a finnugor nyelvészet tanára 1931/32-ben Szinyei *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*jával a kezében

magyarázta észt hallgatóinak a finnugor hangtant; Uppsalában és Berlinben a *Finnisch—ugrische Sprachwissenschaft* jó ideig szükséges segédkönyv volt a finnugor nyelvészet főbb eredményeinek megismertetéséhez; 1952-ben, amikor a Szovjetunióban jártam, finnugor nyelvészettel foglalkozó orosz, votják, zürjén és más ismerőseim Szinnyi műveinek a megküldését kérték tőlem. Nem kevésbé kedvelt segédkönyv volt a maga idejében Szinnyi németül, illetőleg finnül írt magyar nyelvtana. Az előbbiből tanulhattak magyarul szerte a világon számos olyan helyen is, ahonnan magamnak személyes tapasztalataim nincsenek.

Közművelődésünk szempontjából nem lényegtelen tulajdonsága volt Szinnyeinek a tudományos eredmények népszerűsítésére való képessége (e vonatkozásban említendő műveiről e könyvecske „A korabeli magyar nyelv bűvára . . .” című fejezetében szóltam). „A tárgykörbe eső anyagot úgy rostálja meg és úgy szerkeszti egybe, mondanivalóit oly tömören s mégis oly világosan fogalmazza meg, hogy olvasása nyomán a laikus érdeklődő is teljesen tiszta fogalmakkal gazdagodik”. — írja *A magyar nyelv* című kötetkéjéről Pais Dezső (Magyar Nyelv 1929: 230—231.).

Szinnyeit mint embert nem kívánom jelzők alkalmazásával állí-

tani olvasóim elé. Hiszen, noha életében majdnem két évtizeden át hallhattam róla, sőt hallhattam némely megnyilatkozását saját szájából is, nem mondhatom, hogy közletről ismertem. Kéziratos hagyatékát lapozgatva mindenesetre jellemzőnek találtam emberi egyéniségére azt a tényt, hogy 1878-ban könyveket kért az Akadémiától a budapesti egyetem bölcsészhallgatói segélyző egyesülete könyvtárának, 1886-ban pedig levélben fordult a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári hivatalához, melyben azt kérte, hogy a kolozsvári egyetem hallgatói is kaphassanak kedvezményes áron akadémiai kiadványokat. Ezek a kezdeményezé-

sei azt bizonyítják, hogy hallgatóinak tudományos fejlődését szívügyének tekintette, s ennek lehetővé tételére nem sajnálta az időt és a fáradságot. Néhány, Szinnyeivel kapcsolatos személyes élményemről, amely emberi arculatának megrajzolásához adalékul szolgálhat, számot adtam azon az emlékünnepeleyn, amelyet a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya Szinnyi József emlékére 1957. május 27-én rendezett (l. Magyar Nyelv 1957: 327.). Meg kell azonban jegyezmem: Szinnyi Józsefet, az embert nemcsak egyéni sorsok érdekelték. Hogy mit tett a magyar nép jövőjének záloga, a magyar

nyelv érdekében, fentebb már olvashattuk. Ám aggódoó tekintettel figyelte a finn nép sorsának alakulását is, amikor jövőjét a múlt század végén a cári önkény következtében komoly veszély fenyegette. Jele ennek az, hogy neve ott szerepel azon 1050 európai tudós, művész és politikus névsorában, akik 1899-ben felirattal fordultak II. Miklós orosz cárhoz a finn nép szabadságjogainak biztosítása érdekében. Érthető, hogy Szinnyei nemzetközi mértékkel mérve is jelentékeny tudományos tevékenységét és emberi értékeit a külföld is elismerte. Annak a tiszteletnek a jellemzésére, amely őt nemzetközi viszonylatban övezte, ide iktatom

a kiváló finn nyelvtudósnak, Y. H. Toivonennnek a szavait: „Szinnyei József Magyarországon szaktudományunk megújítója s egy szersmind annak elismert, tekintélyes, bölcs vezető egyénisége volt sok évtizeden keresztül.”

Összefoglalva: munkaszeretet, pontosság, igazságra törekvés, megértés embertársai és a közösség érdekei iránt — ezek azok az emberi tulajdonságok, amelyek Szinnyei Józsefet jellemezték. Olyan tulajdonságok ezek, amelyek a tudomány művelőinek mindenkor díszére válhatnak.

BIBLIOGRÁFIA

Szinnyei József főbb művei

- Irodalmunk története. 1711–1772.* Bp., 1876.
A magyar irodalomtörténetírás ismertetése. Bp., 1877.
Révai magyar–ugor nyelvhasználat. Bp., 1879. Nyelvtudományi Közlemények 15.
Unkarin kielen oppikirja [Antti Jalavával együtt]. Helsinki, 1880.
A vepsz nyelvről. Bp., 1881. Nyelvtudományi Közlemények 16. és külön.
Az ezer tó országa. (Finnország). Bp., 1882.
Kuuluuko Unkarin kieli suomalais-ugrilaseen kielisheimoon? (Sananen A. Vámbéry'n „Unkarilaisten alkuperä” nimisen teoksen johdosta.). Helsinki, 1883.
A magyar nyelv rokonai. A nagy közönség számára. Bp., 1883.
A magyar nyelv eredete. Észrevételek Vámbéry Armin „A magyarok eredete” c. művének nyelvészeti részére. Bp., 1883.
Suomen kielen heimolaiset, Porvoo, 1883.

- Az ugor népek.* Budenz-Album. Bp., 1884.
Finn–magyar szótár. Bp., 1884.
Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. Bp., 1884.
A finn irodalom története. Bp., 1885. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 19.
Rendszeres magyar nyelvtan középiskolák számára. Bp., 1885.
A magyar nyelv rendszere rövid előadásban. A középiskolák felsőbb osztályai számára és magánhasználatra. Bp., 1887.
A magyar nyelv. A középiskolák felsőbb osztályai számára. 2. kiadás. Bp., 1897.
A birtokos személyragozásról. Bp., 1888. Magyar Nyelvőr 17.
A nyelvtudományról és néhány más tudományhoz való viszonyáról. Kolozsvár, 1891.
A magyar nyelvre átvett oldh szavak. Bp., 1893. Magyar Nyelvőr 22.
Magyar Tájszótár. Bp., 1893–1901.
Budenz József: Finn nyelvtan. 3. kiadás. Átdolgozta Szinnyei József. Bp., 1894.
Finn olvasókönyv. Mondattani példatár. Bp., 1895.
Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában? Bp., 1895. Magyar Nyelvőr 24.

Magyar Nyelvhasználat. (Jegyzetek.) Hallgatói számára. Bp., 1896.
Középkori nyelvműveink olvasása. Bp., 1897.
Nyelvtudományi Közlemények 27.
Finn – magyar szójegyzék. Bp., 1905.
A magyarság eredete, nyelve és honfoglalaskori műveltsége. – Árpád és az Árpádok. Szerkesztette Csánky Dezső. Bp., 1908.
Külön: 1910.
Ungarische Sprachlehre. Berlin – Leipzig, 1912.
Unkarin kieloppi. Helsinki, 1912.
Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur. Berlin – Leipzig, 1920.
A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelvtudomány. Bp., 1925.
Die Ungarische Akademie der Wissenschaften und die ungarische Sprachwissenschaft. Berlin – Leipzig, 1926. *Ungarische Jahrbücher* 6.
A Halotti Beszéd hang- és alakja. Bp., 1926.
Magyar Nyelv 30. kötet és külön: *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 23.
A magyar nyelv. Bp., 1929. *A Magyar Szemle* Kincsestára 2.

*A Szinnyei Józsefről szóló
szakirodalomból*

A Magyar Nyelv 1927. évi 23. kötetében:
 MELICH JÁNOS: Üdvözlő beszéd [a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1927. évi május 26-án tartott ünnepi közgyűlésén]: I – XIII.
 GULYÁS PÁL: Szinnyei József a) életrajza: XIII – XIV., b) Irodalmi munkássága 1874 – 1926: XIV – XXV.
 Jegyzőkönyv a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak elnöke, Szinnyei József 70. születésnapja alkalmából 1927. május 26-án tartott ünnepi közgyűléséről: 523 – 533.
 Festgabe Josef Szinnyei zum 70. Geburtstag. Berlin – Leipzig, 1927.
 SETÄLÄ, E. N.: Josef Szinnyei 70. jáhrig. 1927. *Ungarische Jahrbücher* 7.
 MELICH JÁNOS: Üdvözlő beszéd. A Szinnyei József születésének nyolcvanadik fordulójának alkalmából 1937. május 25-én tartott ünnepi közgyűlésen elmondotta: — —.
 Bp., 1937. *Magyar Nyelv* 33: 129 – 135.

ZSIRAI MIKLÓS: Szinnyei József. Bp., 1937.
Finnugor rokonságunk 547—550.

KANNISTO, ARTTURI: Jooseppi Szinnyei
80-vuotias. Helsinki, 1937. Virittäjä
49: 133—138.

ZSIRAI MIKLÓS: Szinnyei József. Bp.,
1941—1943. Nyelvtudományi Közlemé-
nyek 51: V—XVI.

Gyászbeszéd Szinnyei József ravatalá-
nál. Bp., 1943. Magyar Nyelv 39:
256—259.

MELICH JÁNOS: [... megemlékezése
Szinnyei Józsefről ...] Bp., 1943. Uo.
259—261.

NAGY J. BÉLA: Szinnyei József. Bp., 1943.
Magyarosan 12: 33—34.

KANNISTO, ARTTURI: József Szinnyei un-
karilais-suomalaisten kulttuurisuhteiden
vaalijana. Helsinki, 1943—44. Suomalais-
Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 52: 1—19.

VIKÁR BÉLA: Szinnyei Józsefről. Bp., 1944.

TERVONEN, VIILJO: Otteita József Szinnyein
kirjeenvaihdosta Antti Jalavan kanssa.
Helsinki, 1944. Heimotyö 7: 5—16.

TOIVONEN, Y. H.: „József Szinnyei”.

Helsinki, 1944. Finnisch—Ugrische For-
schungen 28: 6—8.

FAZEKAS JENŐ: Unkarin kieliopillisesta
järjestelmästä. Helsinki, 1951. Virittäjä
55: 145—168.

Szinnyei József emlékezete. 1857—1957.
Bp., 1957. Magyar Nyelv 53: 317—335.
Különnyomat: A Magyar Nyelvtudo-
mányi Társaság Kiadványai 96. 1958.

BÓKA LÁSZLÓ: Elnöki megnyitó.
Magyar Nyelv 53: 317—319.

LAKÓ GYÖRGY: Szinnyei József, a nyelv-
tudós. Uo. 319—330.

KÁLMÁN BÉLA: Szinnyei József és a
magyar nyelvjáráskutatás. Uo. 330—
335.

KISPÁL MAGDOLNA, SZ.: Die Geschichte
des Lehrstuhls für finnisch—ugrische
Sprachwissenschaft an der Universität
Budapest. 1974. Annales Universitatis
Scientiarum Budapestinensis de Rolando
Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica
5: 45—81.

BALÁZS JÁNOS: Der Lehrstuhl für finnisch—
ugrische Sprachwissenschaft. Budapest

und die internationale Finno-Ugristik.
Uo. 97—108.

HAUHA, ULLA: József Szinnyi (1857—
1943). Bp., 1978. Annales . . . 9: 165—173.

TERVONEN, VIJO: Szinnyi József első finn-
országi útja. Bp., 1981. Nyelvtudományi
Közlemények 83: 3—17.

JÁSZÓ ANNA, A.: Az anyanyelvi tárgyak
tanítása a népiskolában 1868-tól 1905-ig.
Kézirat.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda
főigazgatója

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Kerek Imréné

Terjedelem: 5 (A/5) ív + 1 db melléklet

HU ISSN 0133—1884

85.15287 Akadémiai Kiadó és Nyomda

Budapest

Felelős vezető: Tóth György

